

Jakub Chmielewski (Lublin)

The personal conflicts in Lublin Judenrat in the light of the protocols' of plenary sessions (January 1940-March 1942)

This article is an attempt to outline the conflict situations in the bosom of the Judenrat in Lublin. Time span covers the period since the establishment of the Council in January 1940 to the end of March 1942, when the number of members has been reduced from 24 to 12 people. Reducing the number of members were directly related to the ongoing operation, „Reinhardt”, aimed at subjecting the biological elimination of the Jewish population. As a result, a significant part of Lublin deportations of Jews to the extermination camp at Belżec, German authorities decided to limit the composition of the Judenrat. All those councillors who have not entered into a new composition were subjected to extermination.

In the article consists of a selection of conflicts, whose task is to illustrate their diversity. They ran on the line: councillors-councillors, but also the councillors-officials of the Judenrat. It can be presumed that their cause was due to different social backgrounds, but also differences in the social or economic position. They usually assume a character argument, but there have sometimes even physical attacks.

Struktura i funkcjonowanie Judenratu w Lublinie – próba analizy

Wprowadzenie.

Charakterystyczną cechą materiałów dotyczących Rady Żydowskiej (Judenratu) w Lublinie jest dobrze zachowana baza źródłowa, licząca 183 jednostki archiwalne (j. a.), które są zdeponowane w Archiwum Państwowym w Lublinie (APL)¹. Zespół akt Judenratu przechowywany w APL opatrzony został sygnaturą 891, w którym znajdują się m. in. projekt regulaminu Rady, protokoły plenarnych zebrań Rady, zarządzenia, okólniki, obwieszczenia władz niemieckich i Rady, sprawozdania poszczególnych wydziałów z lat 1939-1942, sprawozdania z działalności Rady za okres od 1 września 1939 do 1 września 1940 roku, akta finansowe, spraw gospodarczych, mieszkaniowych, opieki społecznej, przekazy dotyczące zarządu komisarycznego nieruchomościami żydowskimi w Lublinie, akta osobowe członków i urzędników Rady, materiały związane z pracą przymusową mężczyzn i kobiet, działalnością Urzędu Pracy, Wydziału Zamiejscowych Obozów Pracy, Wydziału Rejestracyjno-Meldunkowego, Wydziału Stanu Cywilnego, Wydziału Zdrowia, Wydziału Pomocy Prawnej, Wydziału Emigracyjnego, Wydziału Poczтового, Sekcji Ekspedycyjnej, Komisji Macowej, Komisji Zbierania Metali, Drukarni „Praca” oraz korespondencja dotycząca różnych kwestii. Znaczna część bazy źródłowej ma charakter różnego typu dokumentów urzędowych, sporządzonych przede wszystkim w języku polskim, w pewnej części w niemieckim, zaś w niewielkim zakresie w języku jidysz.

Nieodłącznym elementem, pozwalającym zapoznać się z historią społeczności żydowskiej w Lublinie w okresie okupacji nazistowskiej są również akta Żydowskiej Samopomocy Społecznej (ŻSS) oraz relacje, wspomnienia i pamiętniki przechowywane w zbiorach Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie (ŻIH). Szczególnie istotnym elementem jest akta społeczności żydowskiej w Lublinie, co miało miejsce w listopadzie 1942 roku, na zarządzenie kierownika niemieckiego Urzędu Archiwalnego w Lublinie R. Seeberga-Elverfeldta, akta lubelskiego Judenratu zostały przekazane do Archiwum Państwowego w Lublinie (APL) celem ich uporządkowania oraz przechowania. Po zakończeniu wojny w 1949 roku akta Judenratu na polecenie Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych zostały przekazane w depozyt Żydowskiemu Instytutowi Historycznemu (ŻIH) z siedzibą w Warszawie. Na stałe APL przejął zbiór dopiero w 1968 roku. Warto zauważyć, że pojedyncze dokumenty do tej pory pozostają w zasobach ŻIH. Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), Rada Żydowska w Lublinie (RŻL), sygn. 1-183; Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (AŻIH), Lublin, sygn. 253; J. Tomczyk, *Rada Żydowska w Lublinie 1939-1942 – organizacja, działalność i pozostałość aktowa*, [w:] *Żydzi w Lublinie*, t. I, red. T. Radzik, Lublin 1995, s. 245.

gólnie istotny jest zespół ŻSS opatrzony numerem 211, który zawiera dobrze zachowaną i w dużej mierze kompletną korespondencję pomiędzy Prezydium ŻSS w Krakowie a doktorem Markiem Altenem, pełniącym funkcję Doradcy przy Szefie Dystryktu Lubelskiego oraz Judenratem w Lublinie, która do tej pory była wykorzystana jedynie fragmentarycznie. Akta opatrzone są sygnaturami 132-143 oraz 644-654.

Na osobną uwagę zasługują wspomnienia, relacje i pamiętniki Żydów, którzy przetrwali okres Zagłady. W wielu z nich zawarte są indywidualne, a więc subiektywne spostrzeżenia i oceny dotyczące funkcjonowania Judenratu, często mijające się ze stanem faktycznym, co świadczy o ograniczeniu znajomości tych zagadnień przez zwykłych mieszkańców getta.

Niestety, pomimo obszernej bazy źródłowej, widoczna jest luka w kompleksowym i całościowym wykorzystaniu wspomnianych materiałów. Do chwili obecnej, zagadnieniem Judenratu w Lublinie zajmowali się tacy historycy jak Tatiana Berenstein, Tadeusz Radzik czy Józef Tomczyk². Na osobną uwagę zasługują publikacje Roberta Ku-wałka, który w ograniczonym zakresie wykorzystywał materiały dotyczące Judenratu, skupiając się przede wszystkim na eksterminacji społeczności żydowskiej³.

Warto również zwrócić uwagę na opublikowane zbiory dokumentów pod redakcją Tatiany Berenstein, Artura Eisenbacha i Adama Rutkowskiego *Eksterminacja Żydów na ziemiach polskich w okresie okupacji hitlerowskiej. Zbiór dokumentów* oraz Na-chmana Blumentala *Documents from Lublin Ghetto. Judenrat without direction*. Stanowią one istotne uzupełnienie źródeł pierwotnych, wyżej wspomnianych⁴.

Celem artykułu będzie przybliżenie czytelnikowi struktury, funkcjonowania oraz roli jaką odgrywał Judenrat w życiu społeczności żydowskiej w Lublinie. Rada Żydowska będąc podmiotem powołanym do życia przez władze niemieckie na miejsce zlikwidowanej Żydowskiej Gminy Wyznaniowej, stanowiła istotny element nazistowskiej polityki względem Żydów. Szczególnie tragiczny okres powiązany był bezpośrednio z realizacją przez Niemców operacji „Reinhardt”, której celem była biologiczna eksterminacja ludności żydowskiej. Kres funkcjonowania Judenratu nastąpił z początkiem listopada 1942 roku, gdy Niemcy przystąpili do likwidacji getta na Majdanie Tatarskim, niszcząc tym samym wielowiekową egzystencję społeczności żydowskiej w Lublinie. Niniejsza publikacja stanowić będzie jedynie przyczynek do dalszych, pogłębionych badań nad zasygnalizowaną problematyką, która niewątpliwie wymaga kontynuacji i rozszerzenia.

² T. Berenstein, *Akta Rady Żydowskiej (Judenratu) w Lublinie*, Warszawa 1950; T. Radzik, *Lubelska dzielnica zamknięta*, Lublin 1999; Tomczyk, dz. cyt.

³ R. Kuwałek, *Żydzi lubelscy w obozie koncentracyjnym na Majdanku*, „Zeszyty Majdanka”, 2003, t. XXII; Tegoż, *Obóz za głady w Bełżcu*, Lublin 2010.

⁴ *Eksterminacja Żydów na ziemiach polskich w okresie okupacji hitlerowskiej*, red. T. Berenstein, A. Eisenbach, A. Rutkowski, Warszawa 1957; red. *Ghetto N. Blumental, Documents from Lublin. Judenrat without direction*, Jerusalem 1967.

I. Podstawy prawne tworzenia Judenratów.

Agresja na Polskę stworzyła zupełnie nową sytuację w egzystencji ludności żydowskiej. Jeszcze przed oficjalnym utworzeniem Generalnego Gubernatorstwa, co nastąpiło w październiku 1939 roku⁵, szef Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy (RSHA) Reinhardt Heydrich w dniu 21 września wystosował telefonogram do dowódców wszystkich grup operacyjnych Służby Bezpieczeństwa (Einsatzgruppen), w którym poruszono kwestie koncentracji ludności żydowskiej (getta), tworzenia Rad Żydowskich (Judenratów) na terenach okupowanych oraz współpracy poszczególnych władz i instytucji niemieckich przy realizacji polityki antyżydowskiej⁶. W dokumencie tym dokonany został podział na cel ostateczny oraz etapy pośrednie, które będą do niego prowadziły. Zaznaczono, iż Żydzi mieli być koncentrowani w niewielkiej liczbie miast, położonych przy liniach kolejowych lub ewentualnie znajdujących się w ich okolicach, co w perspektywie miało ułatwić dalsze deportacje.

Jeden z rozdziałów telefonogramu poświęcony został Żydowskim Radom Starszych, na mocy którego nakazano utworzenie Rad w każdej gminie żydowskiej, obarczając je odpowiedzialnością za wykonywanie wszelkich zarządzeń i rozkazów wydanych przez władze niemieckie: „[...] W każdej gminie żydowskiej należy ustanowić żydowską Radę Starszych, którą w miarę możliwości należy utworzyć z pozostałych na miejscu osobistości i rabinów. Rada Starszych winna obejmować do 24 Żydów (mężczyzn) zależnie od wielkości gminy żydowskiej. Radę należy obarzyć pełną odpowiedzialnością w całym tego słowa znaczeniu za dokładne i terminowe wykonanie wszelkich wydanych lub wydawanych poleceń [...]”⁷. Zaznaczono jednocześnie, że w przypadku sabotowania niemieckich zarządzeń wyciągane będą poważne konsekwencje. Należy w tym miejscu wspomnieć, iż nałożono również na Rady Starszych odpowiedzialność za przeprowadzenie spisów ludności żydowskiej⁸, ewakuację lud-

W dniu 12 października 1939 roku Hans Frank odebrał z rąk Kanclerza Rzeszy Niemieckiej Adolfa Hitlera nominację na stanowisko Generalnego Gubernatora. Funkcje swoje oficjalnie rozpoczął pełnić z dniem 26 października. APL, Dziennik rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów, sygn. 126, nr 1, 1939, k. 1-2; *Eksterminacja...*, s. 69.

Eksterminacja..., s. 21-29; *Wybór źródeł do nauczania o Zagładzie Żydów*, red. A. Skibińska, R. Szuchta, Warszawa 2010, s. 96-99. *Eksterminacja...*, s. 26.

W dniu 25 października 1939 roku, na polecenie administracji niemieckiej, Wydział Pracy Obowiązkowej Mężczyzn dokonał imiennego spisu ludności żydowskiej, zgodnie z którym jej stan ustalono na 37 054 osoby, z czego wyodrębniono 12 244 mężczyzn powyżej 15 roku życia, 15 476 kobiet powyżej 15 roku życia oraz 9334 dzieci obu płci do 15 roku życia. Spis wykazał także strukturę zawodową z rozróżnieniem na płęć: mężczyźni – kupcy i handlarze-2388, przemysłowcy średni i drobni-84, właściciele nieruchomości-293, rolnicy-28, robotnicy niefachowi-3339, pracownicy umysłowi i handlowi-884, wolne zawody-177 oraz rzemieślnicy-4739, w tym: krawcy-1726, szewcy-595, stolarze-327, piekarze-268, fryzjerzy-196, malarze-163, rzeźnicy-159, słuzarze-136 oraz kuśnierze-126, kobiety – robotnice niefacho-we-1132, rzemiosło-667, handel-427, pracownice umysłowe-160, właścicielki nieruchomości-90 oraz przedstawicielki wolnych zawodów-38. APL, RZL, sygn. 8, k. 39-40; APL, RZL, sygn. 41, k. 55; T. Radzik, dz. cyt., s. 26, 99; J. Kasperek, *Kronika wydarzeń w Lublinie w okresie okupacji hitlerowskiej*, Lublin 1983, ss. 36-37; J. Tomczak, dz. cyt., s. 247-248.

ności żydowskiej z prowincji oraz jej wyżywienie w czasie transportu, zapewnienie lokali mieszkaniowych w punktach koncentracji, zaznaczając jednocześnie, że „[...] koncentracja Żydów w miastach będzie wymagała prawdopodobnie – z uwagi na ogólne względy policyjnego bezpieczeństwa – wydania zarządzeń, całkowicie zabraniających Żydom przebywania w niektórych dzielnicach miasta oraz np. opuszczania getta, przebywania poza domem wieczorem po określonej godzinie itd. – oczywiście przy uwzględnieniu konieczności gospodarczych [...]”⁹. W telefonogramie zwrócono uwagę, że pretekstem dla koncentracji Żydów miał być „[...] udział w partyzanckich napadach i akcjach rabunkowych [...]”¹⁰. Działania podjęte zgodnie z wytycznymi, miały być przez dowódców grup operacyjnych na bieżąco relacjonowane Reinhardtowi Heydrichowi. Oczywiście zarzut o udział w operacjach partyzanckich był absurdalny.

Po ukonstytuowaniu się niemieckiej administracji cywilnej na terenach okupowanych i utworzeniu Generalnego Gubernatorstwa, mianowany Generalnym Gubernatorem Hans Frank wydał w dniu 28 listopada 1939 roku rozporządzenie o ustanowieniu Rad Żydowskich, które *de facto* stanowiło podstawę prawną oraz impuls do powoływania Judenratów¹¹. Zadaniem ich była organizacja społeczności żydowskiej oraz wprowadzanie w życie i wykonywanie wszelkich nakazów, rozkazów, zarządzeń i rozporządzeń wydanych przez władze niemieckie: „[...] Rada żydowska obowiązana jest do przyjmowania rozkazów władz niemieckich przez przewodniczącego lub jego zastępcę. Odpowiada ona za sumienne przeprowadzenie tychże w pełnym zakresie. Żydzi i Żydówki winni być posłuszni poleceniom wydanym przez nią celem wykonania niemieckich zarządzeń”¹². Stanowiły one podmioty całkowicie podporządkowane administracji niemieckiej, dysponując jedynie niewielką samodzielnością przy organizacji życia społeczności żydowskiej, której działania nie mogły być sprzeczne z polityką nazistowską.

Na mocy rozporządzenia nakazano utworzyć w gminach żydowskich do 10 000 mieszkańców Rady składające się z 12 członków, zaś w gminach liczących powyżej 10 000 mieszkańców Rady miały składać się z 24 członków, wybieranych spośród osób znanych: „[...] zastępstwo Żydów, zwane radą żydowską, składa się w gminach do 10 000 mieszkańców z 12, w gminach ponad 10 000 mieszkańców z 24 Żydów, pochodzących z miejscowej ludności. Radę żydowską wybierają Żydzi odnośnej gminy. Jeżeli członek z rady żydowskiej wystąpi, wówczas należy natychmiast wybrać nowego członka [...]”¹³. Radni ze swojego składu wybierali Prezesa (Prze-

wodniczącego) oraz Wiceprezesów (Wiceprzewodniczących). W ten sposób wyłonione gremium musiało być zatwierdzone przez właściwego Starostę Powiatowego lub Grodzkiego, który mógł wprowadzić zmiany. Na mocy rozporządzenia wyznaczono dzień 31 grudnia 1939 roku na ostateczny termin utworzenia Rad Żydowskich, co w wielu przypadkach nie zostało dopełnione¹⁴.

Uzupełnieniem rozporządzenia o utworzeniu rad żydowskich były wydane przez doktora Sieberta z polecenia Generalnego Gubernatora postanowienia wykonawcze z dnia 25 kwietnia i 7 czerwca 1940 roku. Na ich mocy wszelkie rozkazy do Rad Żydowskich mogły być kierowane jedynie za pośrednictwem właściwego terytorialnie Starosty Powiatowego lub Grodzkiego, a odstępstwem było wyłączenie spod tych uregulowań „[...] środków i zarządzeń, wydanych na podstawie rozporządzenia o wprowadzeniu przymusu pracy dla ludności żydowskiej w Generalnym Gubernatorstwie [...]”¹⁵.

Do czasu utworzenia Judenratu w Lublinie, podmiotem wykonującym wszelkie nakazy, zarządzenia i rozporządzenia władz niemieckich była Żydowska Gmina Wyznaniowa, której siedziba mieściła się przy ulicy Grodzkiej 11¹⁶. W dniu 7 stycznia 1940 roku członkowie Zarządu Żydowskiej Gminy Wyznaniowej wyłonili przedstawicieli mającej powstać Rady Żydowskiej, których propozycje następnie przedstawiono do zatwierdzenia Staroście Grodzkiemu, co nastąpiło 24 stycznia. W dniu następnym dotychczasowy Prezes Gminy

Szloma Halbersztadt podał na plenarnym posiedzeniu do wiadomości skład nowego gremium, na którego czele jako Prezes stanął inżynier Henryk Bekker, zaś Wiceprezesami zostali adwokat doktor Marek Alten oraz wybrany w dniu 28 stycznia Salomon Kestenberga, zaś Sekretarzem mianowano Dawida Hochgemajna. Gremialnym organem wykonawczym i zarządzającym było Prezydium, w skład którego weszli Prezes i Wiceprezesi, jak również do-¹⁴Przykładem ilustrującym niedotrzymanie terminu określonego w rozporządzeniu jest Lublin, gdzie Zarząd Żydowskiej Gminy

Wyznaniowej dopiero na plenarnym posiedzeniu w dniu 7 stycznia 1940 roku ustalił personalia radnych, które następnie przedstawiono Staroście Grodzkiemu. W dniu 24 stycznia władze niemieckie zatwierdziły propozycje personalne, zaś dnia następnego dotychczasowy Prezes Żydowskiej Gminy Wyznaniowej Szloma Halbersztadt ogłosił decyzję Starosty Grodzkiego o utworzeniu w zaproponowanym składzie Judenratu. APL, RZL, sygn. 1, k. 1-24; APL, RZL, sygn. 3, k. 4; APL, RZL, sygn. 8, k.

1-3; J. Kasperek, dz. cyt., s. 57; J. Tomczak, dz. cyt., s. 246.

¹⁵ APL, Dziennik rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów, cz. II, sygn. 126, nr 32, 1940, k. 249; APL, Dziennik rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów, cz. II, sygn. 126, nr 45, 1940, k. 387.

¹⁶ Wybuch wojny doprowadził do ucieczki z Lublina niektórych członków władz Żydowskiej Gminy Wyznaniowej. W połowie września 1939 roku z pośród 14 członków Zarządu Żydowskiej Gminy Wyznaniowej, w mieście pozostało 10, w tym: Aron Bach, Urysz Cymerman, Dawid Dawidshon, Josef Goldsztern, Szloma Halbersztadt, Salomon Kestenberga, Szloma Kerszenblum, Nachman Lerner, Aleksander Lewi oraz Icek Lewinsohn. W drugiej połowie miesiąca, aby usprawnić funkcjonowanie Zarządu, dokooptowano w jego skład: inżyniera Henryka Bekkera (dotychczasowy Prezes), doktora Marka Altena (dotychczasowy członek Rady) oraz nie będących funkcjonariuszami przedwojennej Żydowskiej Gminy Wyznaniowej adwokata Dawida Hochgemajna, inżyniera Leona Hufnagla oraz adwokata Maurycyego Schläfa. Ponadto w pracach Gminy czynnie uczestniczyli byli członkowie Rady: Ajzyk Bursztajn, Dawid Edelsztajn, Abram Jankiel Kantor, Jakub Kelner, Dawid Rechtman, Bencjan Tenenbaum oraz Josef Wajselfisz. Do momentu powołania w styczniu 1940 roku Judenratu w pracach władz Żydowskiej Gminy Wyznaniowej w Lublinie uczestniczyły łącznie 23 osoby. APL, RZL, sygn. 8, k. 1.

⁹ Eksterminacja..., s. 27.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże, s. 73-74.

¹² Tamże, s. 74.

¹³ Tamże, s. 74.

kooptowani radni w osobach adwokata Maurycego Schlafa oraz Szlomo Halbersz-tadta¹⁷. Siedziba Rady Żydowskiej zlokalizowana była w tych samych pomieszczeniach co Żydowskiej Gminy Wyznaniowej przy ulicy Grodzkiej 11. Skład Judenratu stanowił przekrój społeczności żydowskiej miasta, na co wskazuje stan zawodowy jego członków. Znaleźli się w tym gremium przede wszystkim znani przedwojenni działacze społeczni. Jedynym ugrupowaniem politycznym, które odmówiło uczestniczenia w funkcjonowaniu Judenratu był Bund¹⁸.

II. Struktura i funkcjonowanie Judenratu.

Utworzenie Judenratu było bezpośrednio związane z niemiecką polityką antyżydowską, której początkowo nadrzędnym celem była marginalizacja ludności żydowskiej, a następnie jej fizyczna eksterminacja. Rady Żydowskie powoływane były w każdej, nawet stosunkowo niewielkiej miejscowości, w celu wykonywania niemieckich zarządzeń, stanowiąc w ten sposób łącznik pomiędzy administracją niemiecką a ludnością żydowską. Niemniej, można założyć, że Judenraty posiadały własne, choć mocno ograniczone kompetencje, co tworzyło z nich pseudo-samorządy, z jednej strony ograniczone przez praktykę i ustawodawstwo okupacyjne, z drugiej strony będące organizatorami życia społeczności żydowskiej. Ilustracją mogą być obowiązki, które miała wypełniać Rada w Lublinie: „[...] 1/ reprezentowanie ludności żydowskiej wobec Władz Niemieckich, 2/ wykonywanie zleceń Władz Niemieckich, 3/ interwencje u Władz w sprawach natury ogólnej i poszczególnych jednostek, 4/ sprawy opieki społecznej nad ubogą ludnością miejscową, uchodźcami, wysiedleńcami i jeńcami wojennymi, 5/ sprawy, dotyczące pracy obywatelskiej Żydów, 6/ sprawy finansowe, 7/ sprawy emigracyjne, 8/ sprawy ruchu ludności,

¹⁷ W skład Judenratu weszły następujące osoby: Halbersztadt Szloma (zam. Lubartowska 21), Kestenberga Salomon (zam. Wieniawska 6), Bach Aron (zam. Kościuszki 7), Cymerman Urysz (zam. Grodzka 30), Dawidson Dawid (zam. Lubartowska 32), Goldsztern Josef (zam. Pl. Bychawski 3), Kerszenblum Szloma (zam. Lubartowska 40), Lerner Nachman (zam. Grodzka 7), Lewi Aleksander (zam. Lubartowska 54), Lewinson Icek (zam. Lubartowska 22), Bekker Henryk (zam. Bernardyńska 24), Marek Alten (zam. Peowiaków 6), Bursztyn Ajzyk (zam. Królewska 3), Edelsztajn Dawid (zam. Św. Duska 12), Kantor Aron Jankiel (zam. Probostwo 19), Kelner Jakub (zam. Szeroka 25), Rechtman Dawid (zam. Zamojska 18), Tenenbaum Bencjan (zam. Lubartowska 12), Wajselfisz Josef (zam. 1 Maja 26), Hochgemajn Dawid (zam. Probostwo 19), Hufnagel Leon (zam. Staszica 22), Kerszman Izaak (zam. Rynek 5), Schlaf Maurycy (zam. Narutowicza 20) oraz Goldsobel Abram (zam. Staszica 4). W okresie funkcjonowania Judenratu zmarło 5 radnych: Aron Bach (zmarł w listopadzie 1940 roku w wyniku ciężkiego pobicia przez niemieckich policjantów; na stanowisku zastąpił go doktor Josef Siegfried), Josef Goldsztern i Maurycy Schlaf (zmarli w grudniu 1941 roku w wyniku epidemii tyfusu; ich miejsca w Judenracie nie zostały obsadzone), Bolesław Tenenbaum (najprawdopodobniej został zamordowany przez Niemców w kwietniu 1942 roku na skutek donosu konfidenta niemieckiego go Szamy Grajera; na stanowisku zastąpił go Izrael Kacenenbogen) oraz Józef Rotrubin (zmarł na początku listopada 1942 roku, na kilka dni przed likwidacją getta na Majdanie Tatarskim; jego stanowisko nie zostało obsadzone). APL, RZL, sygn. 1, k. 1-24; APL, RZL, sygn. 3, k. 4, 10-11, 89-91, 219-221, 255, 258, 313; APL, RZL, sygn. 7, k. 44-45; APL, RZL, sygn. 8, k. 1-3; APL, RZL, sygn. 36, k. 6; APL, RZL, sygn. 172, k. 9. APL, RZL, sygn. 183, k. 1-3; *Documents from Lublin Ghetto. Judenrat without direction*, red. N. Blumental, Yad Vashem-Jerusalem 1967, s. 254; *Majdanek. Obóz koncentracyjny w relacjach więźniów i świadków*, red. M. Grudzińska, Lublin 2011, s. 21.

¹⁸ Informacji takiej udzieliła Sujka Erlichman-Bank. Znajduje się w zbiorach Roberta Kuwałka.

9/ sprawy kultu religijnego, 10/ sprawy organizacji Wydziałów Gminy, 11/ sprawy personalne. [...]”¹⁹. Jak wynika z powyższego cytatu, zakres kompetencji Judenratu był spory, lecz z biegiem czasu, gdy polityka antyżydowska prowadzona przez władze okupacyjne zaostrzała się, katalog uprawnień proporcjonalnie był zawężany.

Jednym z najważniejszych Wydziałów była Kancelaria Główna, która zajmowała się obsługą całej struktury Judenratu. W okresie sprawozdawczym między wrześniem 1939 roku a sierpniem 1940 roku funkcję kierownika pełnił Lejb Rubinlicht, zaś jego następcą został Izrael Blechman. Zgodnie z zachowaną listą pracowników Kancelarii datowaną na 20 marca 1940 roku, zatrudnionych było w niej 29 osób, zajmujących różne stanowiska, a siedziba znajdowała się w budynku Judenratu przy ulicy Grodzkiej 11²⁰.

Na podstawie sprawozdań za okres między wrześniem 1939 roku a sierpniem 1940 roku można określić zakres kompetencji Kancelarii Głównej: „[...] 1/ przyjmowanie wszelkich pism, wpływających do Rady Żydowskiej i kierowanie ich według kompetencji do poszczególnych działów celem załatwienia, 2/ opracowywanie szeregu pism natury ogólnej, wysyłanych do Władz, Urzędów oraz rozmaitych instytucji i załatwianie korespondencji nadchodzącej do Rady, w szczególności do Prezydium, 3/ redagowanie wszelkich ogłoszeń, podawanych do wiadomości ludności żydowskiej, 4/ wydawanie różnego rodzaju zaświadczeń dla Władz, Urzędów oraz instytucji, 5/ uzyskiwanie dla Żydów zezwoleń na przejazd koleją oraz na przesiedlenie się do innych miejscowości, 6/ wykonywanie uchwał Prezydium i Rady, 7/ nadzór ogólny nad organizacją i działalnością Wydziałów Gminy, 8/ udzielanie informacji zgłaszającym się interesantom [...], 9/ zakup i przechowywanie materiałów piśmiennych i piecza nad ich wydaniem [...]”²¹. Jak wynika z powyższego fragmentu kompetencje te miały przede wszystkim charakter administracyjny, ale w gestii Kancelarii znajdowała się również współpraca w imieniu Rady z władzami niemieckimi.

Częścią składową Kancelarii Głównej była Buchalteria, której kierownikiem był Szmul Dawid Jakubowicz. W ramach jej kompetencji znajdowało się pobieranie i księgowanie

wszelkich opłat i świadczeń nałożonych na społeczność żydów-¹⁹ APL, RZL, sygn. 8, k. 3.

²⁰ Zgodnie z zachowanym wykazem pracowników z dnia 20 marca 1940 roku w Kancelarii Głównej byli zatrudnieni: Rubinlicht Lejb (kierownik), Blechman Izrael (sekretarz), Jakubowicz Szmul Dawid (buchalter), Wojntraub Elias (urzędnik), Szrajzman Mordechaj (kasjer), Cukierfajn Gold (pomocnik kasjera), Kahan Jakub Azryel (tłumacz), Kohnopko Szmul Icek (urzędnik metrykalny), Bibergeil Szyja Heszel (urzędnik metrykalny), Stolik Rebeka (maszynistka), Zysman Mordko (inkasent), Hering Majer Dawid (inkasent), Wajsberg Chaim Josef (woźny), Mowa Icchok Ajzyk (woźny), Lewin Josef (woźny), Klajnman Berek (woźny), Rycer Mojżesz (dozorca), Handelsman Symcha (intendent cmentarny), Cwajman Perec (funkcjonariusz cmentarny), Majzels Abram Jakub (grabarz cmentarny), Zysswanner Gdala (woźnica), Krysztal Icek Dawid (grabarz cmentarny), Przysucha Josef (rabin), Talmud Hersz Meylech (rabin), Kerszenbaum Lejzor Ezra (rabin), Szlingenbaum Abram Josef (rabin), Finkelman Izrael Hersz (rabin), Bruckstajn Szmul Dawid (woźny Rabinatu), Wajsberg Aron Ojzer (woźny Synagogi). APL, RZL, sygn. 36, k. 6; APL, RZL, sygn. 183, k. 3-9.

²¹ APL, RZL, sygn. 8, k. 4.

ską, w tym składki gminnej, opłaty z tytułu pracy przymusowej, opłaty za czynności poszczególnych wydziałów²². Kwestiami wydatków i wpływów zajmowała się również Kasa, której kierownikiem był Mordechaj Szrajbman.

W połowie października 1939 roku władze niemieckie nakazały Żydowskiej Gminie Wyznaniowej dostarczyć kontrybucję w wysokości 300 000 zł., co wymagało od władz żydowskich przeprowadzenia zbiórki wśród ludności. W tym celu 14 października powołano Komisję Kontrybucyjną, w skład której weszło 9 radnych²³. Podobna sytuacja miała miejsce na początku grudnia, gdy również Komisja Kontrybucyjna została obciążona obowiązkiem zebrania odpowiedniej kwoty na rzecz władz niemieckich²⁴.

Na początku maja 1940 roku Komisja Kontrybucyjna została przekształcona w Wydział Finansowy, z siedzibą przy ulicy Lubartowskiej 3, którego struktura obejmowała Komisję Finansową składającą się z 5 radnych oraz Komisję Odwoławczą składającą się z 9 radnych. Z ramienia Judenratu nadzór nad funkcjonowaniem Wydziału objął Dawid Hochgemajn, kierownikiem mianowano Gutmana Handeltorta, a ponadto zatrudnionych było 11 urzędników²⁵. Głównym zadaniem Wydziału było dbanie o środki finansowe niezbędne dla działania Judenratu: „[...] Zadaniem Wydziału Finansowego jest: 1/ ściąganie jednorazowych świadczeń od zamożniejszych obywateli żydowskich [...], 2/ nakładanie i ściąganie od ludności żydowskiej normalnych opłat gminnych [...], 3/ przyjmowanie dobrowolnych ofiar [...]”²⁶.

Wśród podstawowych funkcji Judenratu było zapewnienie podstawowych warunków bytowych i sanitarnych społeczności żydowskiej zamieszkującej lub czasowo przebywającej na terenie Lublina. Wymienione zadania możliwe były do wypełnienia, przynajmniej w ograniczonym zakresie, dzięki utworzeniu lub reaktywacji takich podmiotów, jak Wydział Pomocy Uchodźcom, Żydowski Komitet Pomocy, Wydział Pomocy Jeńcom Wojennym i Wysiedleńcom, Dział Opieki nad Dzieckiem „Centos”, Ośrodek Zdrowia „Toz”, Szpitala Ogólny i Epidemiczny, czy Dom Sierot i Starców.

²² W sprawozdaniu za okres od września 1939 roku do sierpnia 1940 roku, wyodrębniono opłaty za czynności Wydziału Pocztowego, Wydziału Rejestracyjno-Meldunkowego, Wydziału Emigracyjnego, Wydziału Prawnego, jak również opłaty za pogrzeby, pomniki, śluby, metryki oraz za czynności kancelaryjne. W wykazie uwzględniono również dobrowolne ofiary, a nawet kontrybucje nałożone przez władze niemieckie, których zbieraniem od połowy października zajmowała się specjalnie w tym celu powołana Komisja Kontrybucyjna, przekształcona następnie w Wydział Finansowy. Tamże, k. 5-6.

²³ Zbiórka przeprowadzona została w dniach między 15 października a 20 listopada, w trakcie której nałożono opłatę w wysokości od 50 do 10 000 zł. W wyniku akcji udało zebrać się 342 535 40 zł. od 530 osób. Tamże, k. 8.

²⁴ W okresie między 1 grudnia 1939 roku a 15 kwietnia 1940 roku, Komisja Kontrybucyjna zebrała od 479 zamożnych Żydów kwotę 280 399 59 zł. oraz wiele wartościowych przedmiotów. Tamże, k. 8-9.

²⁵ Zgodnie z zachowanym wykazem pracowników Judenratu datowanym na 15 stycznia 1941 roku, w Wydziale Finansowym pracowali: Aronzon Lejb, Berger Mendel, Engel Abram, Fryszberg Nachman, Grynbaum Sender, Kornblit Ignacy, Kaufman Jakub, Lubliner Mordechaj, Mandeltort Gutman, Poznański Chaim oraz Tykocińska Estera. APL, RZL, sygn. 36, k. 18-21.

²⁶ APL, RZL, sygn. 8, k. 8-9.

Napływ uchodźców żydowskich z różnych części okupowanej Polski wpłynął na podjęcie na początku grudnia 1939 roku przez Zarząd Żydowskiej Gminy Wyznaniowej decyzji o utworzeniu Wydziału Pomocy Uchodźcom. Nadzór z ramienia Gminy powierzono radnemu Izaakowi Kerszmanowi, kierownikiem początkowo mianowano Ela Altmana, zaś jego następcą został Ela Rzepkowicz. Ponadto, do obsługi Wydziału zatrudniono 35 urzędników²⁷. Struktura Wydziału składała się z następujących sekcji: 1/ mieszkaniowej, 2/ wyżywieniowej, 3/ rozdawnictwa chleba i produktów, 4/ zakupów, 5/ magazynowej oraz 6/ opieki społecznej. Jedną z pierwszych decyzji nowo powstałej struktury było przeprowadzenie spisu uchodźców żydowskich, co miało wpłynąć na ustalenie „[...] stanu liczbowego, materialnego i zdrowotnego uchodźców oraz umożliwienia Komisji racjonalnego rozdziału dóbr [...]”²⁸. W krótkim okresie okazało się, że niemożliwe jest przeprowadzenie spisu jednorazowo, ale należy podejmować w tym kierunku działania co pewien czas, co było związane z ciągłym napływem do Lublina nowych uchodźców. Zarząd Żydowskiej Gminy Wyznaniowej tworząc Wydział Pomocy Uchodźców, nałożył na niego następujące zadania: „[...] 1/ wynalezienie i przydzielenie uchodźcom pomieszczeń, 2/ wyżywienie uchodźców, 3/ zaopatrzenie ich w odzież, 4/ roztoczenie nad nimi opieki lekarsko-sanitarnej [...]”²⁹.

Celem wyżywienia uchodźców, Wydział uruchomił kuchnie społeczne przy ulicach: Jatecznej 7, Lubartowskiej 50 oraz Rynek 8. Największa kuchnia zlokalizowana była przy ulicy Lubartowskiej, w której dziennie średnio wydawano 2200 obiadów³⁰. W połowie czerwca 1940 roku sytuacja materialna zmusiła Judenrat do przeniesienia i połączenia kuchni przy ulicach Jatecznej 7 i Rynek 8 pod wspólny adres przy ulicy Czwartek 4, zaś w połowie lipca wprowadzono opłaty za wydawane obiady³¹.

²⁷ Zgodnie z zachowanym wykazem pracowników z dnia 20 marca 1940 roku w Wydziale Pomocy Uchodźcom byli zatrudnieni: Wiener Ber Wolf (sekretarz Wydziału), Altman Ela (kierowniczka), Rzepkowicz Ela (urzędniczka), Ajzenberg Salomon (urzędnik), Goldsobel Josef (urzędnik), Komlot Mojżesz Mordechaj (urzędnik), Lerner Chaim (urzędnik), Trachtenberg Jehuda Fajwel (urzędnik), Szper Izrael (urzędnik), Ajnsztajn Fiszel (urzędnik), Wajzer Szmul (urzędnik), Harbend Mordechaj (urzędnik), Rechtman Jakub Aron (kontroler), Zeleman Izrael Izaak (kontroler), Zylbersztajn Chil (kucharz), Trachtenberg Moszek Aron (nadzorca kuchni), Kamlet Majer (pomocnik magazyniera), Szyryft Jankiel Mordko (urzędnik), Bursztyn Mordechaj (urzędnik), Lieberman Mojżesz (nadzorca kuchni), Worber Perec (nadzorca kuchni), Fuks Abram (zarządca schroniska), Gewerc Moszek (pomocnik magazyniera), Guterman Symcha (buchalter), Glikstajin Icek (kontroler mieszkaniowy), Zylbergeld Róża (kontrolerka kuchni), Mandelbaum Jakub (kucharz), Borensztajn Fajga (kucharka), Sztruman Basia (kucharka), Halporn Majloch (woźny), Szobman Elimelech (woźny), Wajoman Sruł (woźny), Lodorman Hersz (goniec), Kurlander Mojżesz Lejb (goniec) oraz Bojm Szmul (goniec). APL, RZL, sygn. 36, k. 8; APL, RZL, sygn. 132, k. 26.

²⁸ Spis uchodźców przeprowadzono według następującego klucza: 1/ nazwisko i imię, 2/ skąd i kiedy przybył, 3/ obecny adres zamieszkania, 4/ płeć, 5/ wiek, 6/ zawód, 7/ jak długo przebywał w drodze, 8/ stan finansowy, 9/ stan zdrowia, 10/ skład rodziny i ilość dzieci, 11/ czy korzystał lub korzysta z pomocy, 12/ dalsza konieczna pomoc. APL, RZL, sygn. 8, k. 10; APL, RZL, sygn. 132, k. 1-2.

²⁹ APL, RZL, sygn. 8, k. 11; APL, RZL, sygn. 132, k. 2, 32.

³⁰ APL, RZL, sygn. 8, k. 11-12; APL, RZL, sygn. 132, k. 2.

³¹ Zasadnicza stawka została ustalona na poziomie 10 gr. od osoby, ale nie więcej niż 30 gr. od całej rodziny. Wprowadzenie opłat za obiady wpłynęło na zmniejszenie popytu w korzystaniu z kuchni przy ulicy Lubartowskiej 50 o 30-40%, zaś w kuchni przy ulicy Czwartek 4 o 50%. APL, RZL, sygn. 8, k. 12; APL, RZL, sygn. 132, k. 3, 75.

W kwestii zaopatrzenia potrzebujących w ubrania, Wydział podjął współpracę z Jo-intem, co jednak nie było w stanie zapewnić niezbędnej odzieży wszystkim uchodźcom: „[...] Popyt na odzież z uwagi na klasę, z której rekrutują się uchodźcy, jest bardzo duży i absolutnie niewspółmierny do istniejących możliwości. Niezliczona ilość podań nie może być przychylnie załatwiona [...]”³². Wydział nie dysponował bezpośrednio instrumentami niezbędnymi do zapewnienia opieki medycznej, i każdy potrzebujący był odsyłany do właściwych instytucji. W niektórych przypadkach, zapewniano uchodźcom niezbędne leki lub pomoc finansową, co jednak nie stanowiło powszechnej praktyki, ze względu na ograniczone możliwości. Dla poprawienia bytu potrzebujących, z inicjatywy Wydziału utworzono schronisko, w którym można było zapewnić zakwaterowanie 263 osobom: „[...] Komisja urządziła specjalne schronisko – dom noclegowy przy ulicy Lubartowskiej 50. Dom ten składa się z 7-iu sal, w których znajduje się 47 łóżek poczwórnych, 15 łóżek podwójnych i 2 prycze po 35 miejsc każda”³³. Pomimo starań Judenratu zapotrzebowanie na pomoc przewyższało w znacznej mierze możliwości jej udzielenia.

Zadaniem Wydziału było zapewnienie również lokali mieszkaniowych co stanowiło niezwykle trudne wyzwanie, gdyż władze niemieckie co pewien czas ograniczały przestrzeń, w której mogli mieszkać Żydzi. Nadzór nad kwestiami mieszkaniowymi z ramienia Judenratu miał radny Dawid Rechtman, zaś kierownikiem mianowany został adwokat Ela Altman. Zapotrzebowanie na lokale zaczęło wzrastać od listopada 1939 roku, gdy do Sekcji Mieszkaniowej oprócz uchodźców, zaczęli zwracać się o pomoc Żydzi lubelscy, co w wielu wypadkach rodziło wzajemne konflikty: „[...] Sekcja [...] musi stale szukać pomieszczeń dla uchodźców i lublinian, łagodzić spory, wynikłe pomiędzy lokatorami a umieszczonymi u nich sublokatorami, przenosić ludzi z różnych przyczyn z jednego przydzielonego mieszkania do drugiego itp. [...]”³⁴. Do końca sierpnia 1940 roku Sekcja Mieszkaniowa zapewniła zakwaterowanie około 10 000 Żydów.

Wydział Pomocy Uchodźcom finansowany był głównie ze środków Jointu, które na wiosnę 1940 roku zostały znacznie zmniejszone, co przełożyło się na kondycję instytucji i niesienie niezbędnej pomocy potrzebującym. W dniu 1 września 1940 roku na terenie Lublina zarejestrowanych było 5633 uchodźców oraz 2431 miejscowych biednych Żydów. W sprawozdaniu Wydział przestrzegał przed ograniczeniem pomocy, co mogłoby wpłynąć na wzrost śmiertelności³⁵.

Na początku lutego 1940 roku zgodnie z zarządzeniem władz niemieckich, Judenrat utworzył Żydowski Komitet Pomocy z siedzibą przy ulicy Lubartowskiej 1,

nad którym tymczasowy nadzór pełnił radny Leon Hufnagel, zaś kierownikiem mianowany został adwokat Izaak Brandwajn. W Komitecie zatrudnionych było aż 61 urzędników³⁶. Głównym zadaniem Komitetu było niesienie pomocy ubogim Żydom lubelskim, na których utrzymanie zbierano fundusze poprzez nałożoną opłatę na społeczność żydowską Lublina, jak również pozyskiwano środki finansowe w drodze dobrowolnych ofiar. Za uzyskane pieniądze starano się zapewnić przynajmniej na minimalnym poziomie środki żywnościowe, higieniczne oraz odzież. W szczególnych przypadkach Komitet oferował również pomoc finansową, którą można było wykorzystać na opłacenie opieki medycznej lub powrót do miejsca zamieszkania³⁷.

Na początku grudnia 1940 roku Żydowski Komitet Pomocy został przekształcony w Żydowski Komitet Opiekuńczy Miejski-Pomoc Biednym. Akcją pomocy obok miejscowych Żydów, objęto również wysiedleńców z Krakowa, którzy zaczęli być przesiedlani do Lublina od początku lutego 1941 roku³⁸. W 1942 roku już po utworzeniu getta na Majdanie Tatarskim, Żydowski Komitet Opiekuńczy Miejski prowadził akcję dostarczania paczek żywnościowych dla Żydów zatrudnionych w niemieckich obozach pracy na terenie Lublina³⁹.

Na skutek napływu wielu zwalnianych z obozów jenieckich byłych żołnierzy polskich pochodzenia żydowskiego, w ramach struktury Judenratu utworzono w lu-³⁶Zgodnie z zachowanym wykazem pracowników z dnia 20 marca 1940 roku w Żydowskim Komitecie Pomocy byli zatrudnieni: Brandwajn Izaak Ejzyk (kierowni), Goldman Tanchem (zastępca kierownika), Bojnfeld Hilol (kasjer), Maus Saul (tłumacz), Rapaport Alter (buchalter), Hochgemajn Tanchem (kontroler), Edelsztajn Aron (urzędnik), Funt Lejba (urzędnik), Szyldkraut Bela (kontrolerka), Kahan Aleksander (urzędnik), Hufnagel Abram Adam (kontroler), Taklender Josef (kontroler), Klajnbaum Ensel (kontroler), Halbersztadt Dawid (kontroler), Gewerc Pin-ches (urzędnik), Cymerman Jehuda (kontroler), Lewinson Natan (urzędnik), Szpiro Szyja (urzędnik), Blajwajs Jo-sef (urzędnik), Blumenkranc Izrael Abram (urzędnik), Kohen Juda Aria (urzędnik), Rubinsztajn Josef (kierownik magazynu), Szpiro Mordechaj (inkasent), Goldberg Abram (kontroler), Pajczer Pinches (inkasent), Nusbaum Izaak Ajzyk (inkasent), Nöman Lejb (inkasent), Maus Artur Rudolf (łącznik), Rabinsztejn Rubin (inkasent), Abramsohn Jakub Hersz (inkasent), Tenenbaum Salomon (inkasent), Klajdman Hersz Lejb (inkasent), Goldman Chaja Rywka (inkasentka), Gewerc Mordko Wolf (inkasent), Goldsztagier Menasze (inkasent), Cytryn Eliezer (inkasent), Frank Majer Szyja (inkasent), Kornblit Abram Hercyk (inkasent), Szmaragd Samuel (inkasent), Pelc Szyja Chaskiel (inkasent), Eiger Bajla (inkasentka), Zygiewlaks Sura (inkasentka), Kokoszko Paulina (inkasentka), Hufnagel Felicja (in-inkasentka), Wolman Isaj Natan (inkasent), Tauman Izrael Jakub (inkasent), Zylber Jakub (inkasent), Berger Wiktor (inkasent), Pelc Abram Josef (inkasent), Korn Nachman Wolf (inkasent), Rozenberg Mosze (inkasent), Monishendler Hersz (inkasent), Brafman Markus (inkasent), Brafman Pinchus (inkasent), Gru Małka Łaja (inkasentka), Grünberg Jakub (inkasent), Szpiro Mordechaj (kontroler), Liberman Josef (inkasent), Kornblit Izaak (inkasent), Herszenhorn Mordechaj (goniec) oraz Majerowicz Abram Szulem. APL, RZL, sygn. 36, k. 9.

³⁷ APL, RZL, sygn. 8, k. 18-20; APL, RZL, sygn. 128, k. 56; APL, RZL, sygn. 135, k. 1-2; APL, RZL, sygn. 141, k. 1-5.

³⁸ Na początku stycznia 1941 roku w synagodze Saula Wahla przy ulicy Podzamcze 12 utworzona została Pijalnia Kawy, w której za niewielką opłatę dorośli ubodzy mogli otrzymać śniadanie składające się z porcji kawy i chleba, zaś dzieciom zapewniano chleb z masłem lub marmoladą oraz białą kawę. Pod koniec miesiąca Pijalnię Kawy utworzono również na potrzeby robotników żydowskich zatrudnianych przez Niemiecki Urząd Pracy. Ponadto za nie wielką opłatę Komitet za pośrednictwem kuchni społecznej wydawał obiady. W marcu 1941 roku Komitet przejął opiekę nad ubogą ludnością żydowską znajdującą się do tej pory pod kuratelą Wydziału Zdrowia i Opieki Społecznej przy Zarządzie Miejskim m. Lublina. APL, RZL, sygn. 141, k. 5-7, 13-14.

³⁹ Pomocą objęci zostali jedynie żydowscy robotnicy zatrudnieni w Bekleidungswerk der Waffen SS Aussens Lublin Flughafen (obóz na Flugplatzu), Dworze Zygmuntów oraz Dworze Rury. Paczki żywnościowe przesyłane były za równo przez miejscowych Żydów, jak również z różnych miejscowości na terenie dystryktu lubelskiego i Generalnego Gubernatorstwa, a nawet z obszaru Rzeszy i Protektoratu Czech i Moraw. APL, RZL, sygn. 6, k. 180-181; APL, RZL, sygn. 128, k. 57.

³² APL, RZL, sygn. 8, k. 13-14; APL, RZL, sygn. 132, k. 4.

³³ APL, RZL, sygn. 8, k. 14; APL, RZL, sygn. 132, k. 5, 32.

³⁴ APL, RZL, sygn. 8, k. 16; APL, RZL, sygn. 132, k. 7-8.

³⁵ APL, RZL, sygn. 8, k. 15; APL, RZL, sygn. 132, k. 6, 63.

tym 1940 roku Wydział Pomocy Jeńcom Wojennym i Wysiedleńcom z siedzibą przy ulicy Lubartowskiej 2, nad którym nadzór z ramienia Rady pełnił Aron Jankiel Kantor, zaś kierownikiem mianowano Majera Rotbauma. W Wydziale zatrudnionych łącznie było zaledwie 7 urzędników. Funkcjonował on do końca sierpnia 1940 roku, gdy został zlikwidowany na skutek reorganizacji Judenratu⁴⁰.

Zwalniani jeńcy przybywając do Lublina trafiali na teren obozu pracy przy ulicy Lipowej 7, skąd za wstawiennictwem Wydziału, który prowadził ich rejestr oraz wystawiał za zgodą władz niemieckich odpowiednie dokumenty, mogli opuścić obóz pod warunkiem zakwaterowanie u wybranej rodziny żydowskiej na terenie miasta, która wyraziła na to zgodę⁴¹. Jeńcy, którym umożliwiono by opuszczenie obozu mieli obowiązek wymienić mundury na odzież cywilną, w czym dużą inicjatywę wykazał Wydział Pomocy Jeńcom Wojennym i Wysiedleńcom: „[...] Komisja przystąpiła do zbiórki odzieży wśród społeczeństwa żydowskiego, a nadto, z uwagi na zakaz wstępowania osobom cywilnym na teren Obozu, była pomocna w nawiązaniu kontaktu między jeńcami a ich krewnymi i znajomymi w Lublinie oraz dostarczała jeńcom odzież, dla nich przeznaczoną [...]”⁴². Ponadto Wydział starał się zapewnić w miarę swoich możliwości skierowanie na kąpiele w miejskich łaźniach, a chorych jeńców do Szpitala Żydowskiego. Ci, którzy przebywali na terenie obozu przy ulicy Lipowej 7 mieli zapewnione wyżywienie, a po opuszczeniu obozu wydawano im bezpłatne posiłki w kuchniach społecznych⁴³. Zdarzały się również przypadki, gdy z funduszu Wydziału lub z prywatnej inicjatywy finansowano powrót jeńców do rodzin: „[...] sprawa umożliwienia jeńcom powrotu do rodzin znalazła żywy oddźwięk u miejscowego społeczeństwa, które samorzutnie w tym wypadku pospieszyło z pomocą. Na ogół działo się to w ten sposób, że pozostające w kontakcie z Komisją osoby czyniły starania w kierunku zebrania odpowiednich funduszy na koszty podróży. Akcja tego rodzaju miała miejsce w każdym przez Żydów zamieszkałym domu, a efektem jej była kwota kilkudziesięciu tysięcy złotych, która umożliwiła jeńcom powrót do domów [...]”⁴⁴. Jeńcy, którzy pozostali na terenie miasta mieli również uprzywilejowaną pozycję w dostępie do zatrudnienia i otrzymania za pracę wynagrodzenia. Wydział starał się także być łącznikiem pomiędzy rodzinami a jeńcami lub wysie-

⁴⁰ Zgodnie z zachowanym wykazem pracowników z dnia 20 marca 1940 roku w Wydziale Pomocy Jeńcom Wojennym i Wysiedleńcom byli zatrudnieni: Rotbaum Majer (kierownik), Ajzenberg Moszek Jakub (zastępca kierownika), Bronsztajn Kelman (urzędnik), Persyko Izaak (urzędnik), Piątkowski Izaak Hersz (urzędnik), Szpiro Moszek (urzędnik) oraz Grynberg Chaim (urzędnik). APL, RZL, sygn. 36, k. 8; APL, RZL, sygn. 133, k. 29, 70.

⁴¹ W skrajnych przypadkach, gdy zwalniani jeńcy nie uzyskali zakwaterowania u bliskich lub znajomych na terenie Lublina, mogli znaleźć opiekę w schronisku przy ulicy Lubartowskiej 50. APL, RZL sygn. 8, k. 21-23; APL, RZL, sygn. 133, k. 2-3, 4-5, 13.

⁴² APL, RZL, sygn. 8, k. 22; APL, RZL, sygn. 133, k. 3-4.

⁴³ Pod opieką Wydziału Pomocy Jeńcom Wojennym i Wysiedleńcom znajdowało się również kilku ciężko rannych jeńców, którzy przebywali w szpitalu Polskiego Czerwonego Krzyża „Unia”. APL, RZL, sygn. 8, k. 23; APL, RZL, sygn. 133, k. 2, 4, 48.

⁴⁴ APL, RZL, sygn. 8, k. 24; APL, RZL, sygn. 133, k. 5-6.

dleńcami i w tym celu zorganizował Dział Informacyjny, który „[...] w formie tzw. listów ściennych podawał do wiadomości jeńców treść nadeszłych od rodzin i bliskich informacji o ich miejscu pobytu oraz wskazówki, dokąd powinni się skierować [...]”⁴⁵. Nawiązanie kontaktu z rodziną często owocowało otrzymaniem listu, paczki lub przesyłki pieniężnej. Szczególną opiekę Wydział roztoczył nad wysiedleńcami ze Szczecina, którzy do Lublina przybyli w połowie lutego 1940 roku, a w grupie przesiedleńców znalazły się przede wszystkim osoby starsze i schorowane⁴⁶.

W ramach struktury Judenratu na początku stycznia 1940 roku nastąpiła reaktywacja Towarzystwa Opieki nad Dziećmi i Sierotami „Centos”, które podczas okupacji działało pod zmienioną nazwą Dział Opieki nad Dzieckiem „Centos”, z siedzibą przy ulicy Grodzkiej 11. Zgodnie z decyzją Prezesa Henryka Bekkera, „Centos” mógł funkcjonować jedynie przy Judenracie. W dniu 25 stycznia odbyło się posiedzenie „Centosu”, na którym dokonano wyboru Zarządu, w skład którego weszli: doktor Henryk Tenenbaum (Prezes), Szmul Wolman (Wiceprezes), Bela Nisenbaum (Wiceprezeska), Elza Kokoszko (Sekretarz), Róża Halbersztadt (Skarbnik) oraz pozostali członkowie Anna Bach, Bajla Kirszenberg, Wolf Halpern, Zanwel Szpiro, jak również przedstawiciele Rady w osobach Izaaka Kerszmana i Nachmana Lenera. W reaktywowanej strukturze zatrudnionych było 6 pracowników⁴⁷.

Dział Opieki nad Dzieckiem „Centos” został powołany do życia, aby zapewnić względnie godną egzystencję bezdomnym dzieciom i sierotom wojennym. Wśród najważniejszych zadań należy wyróżnić: „[...] 1/ umożliwienie [...] przebywania w ogrzonym lokalu, 2/ zapewnienie [...] niezbędnego posiłku i ubrania, 3/ opiekę nad [...] stanem zdrowotnym, 4/ stworzenie miłej i pogodnej atmosfery dla dziecka [...]”⁴⁸. W celu wypełnienia nałożonych na siebie zadań, utworzono kuchnie społeczne przy ulicach Cyruliczej 1, Jatecznej 5 oraz Towarowej 17, z których usług codziennie korzystało około 2000 dzieci. Pomoc nie była wystarczająca, co wynikało z ograniczeń finansowych, lokalowych oraz żywnościowych. Pomimo to, starano się wy-

⁴⁵ APL, RZL, sygn. 8, k. 24; APL, RZL, sygn. 133, k. 6, 70-71.

⁴⁶ W dniu 17 lutego 1940 roku przybył ze Szczecina transport 1200 niemieckich Żydów, których początkowo ulokowano na terenie obozu pracy przy ulicy Lipowej 7, a po pewnym czasie rozesłano do miejscowości w powiecie lubelskim. APL, RZL, sygn. 3, k. 18; APL, RZL, sygn. 8, k. 25; APL, RZL, sygn. 133, k. 7; Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku (APMM), Relacja Idy Glikstajin-Rapaport, sygn. VII/O-20, k. 15; AŻIH, Relacja Henryka Goldwaga, sygn. 301/1290, k. 2-3; AŻIH, Relacja Franciszki Mandelbaum, sygn. 301/1295, k. 4-5; AŻIH, Relacja Leopolda Linde, sygn. 301/1478, k. 4; AŻIH, Relacja Rachmila Gartenkrauta, sygn. 301/2784, k. 3; S. Erlichman Bank, *Listy z piekła*, Białystok 1992, s. 11; Radzik, s. 3 7, 168; Kasperek, s. 66.

⁴⁷ Na posiedzeniu „Centosu” wyłoniono również strukturę organizacji, na którą składały się: 1/ Komisja Lokalowa-Wolf Halpern, Izaak Kerszman, Nachman Lerner, Bela Nisenbaum, Zanwel Szpiro, 2/ Komisja Kwalifikacyjna-Bajla Kirszenberg, Bela Nisenbaum, Jakub Kelnera, doktor Symcha Zajfen, 3/ Komisja Finansowa-Róża Halbersztadt, Wolf Halpern, Zanwel Szpiro. Zgodnie z zachowanym wykazem pracowników z dnia 20 marca 1940 roku w Dziale Opieki nad Dzieckiem „Centos” byli zatrudnieni: Wolman Szajma Hersz (kierownik biura), Krymholc Hersz Rubin (nadzorca kuchenny), Guthejner Roza (kierowniczka kuchni), Frejman Abe (kucharz), Lejbchen Masza (kucharka), Guthejner Hilel (kontroler kuchenny). APL, RZL, sygn. 36, k. 10; APL, RZL, sygn. 136, k. 11-12.

⁴⁸ APL, RZL, sygn. 8, k. 26; APL, RZL, sygn. 136, k. 1.

dawać posiłki w miarę energetyczne i pożywne: „[...] Ze względu na szczupłe warunki lokalowe i dużą liczbę dzieci wydawanie posiłków w kuchniach odbywało się w trzech zmianach. Dzieci najmłodsze w wieku od 5 do 8 lat przychodziły o godz. 9-ej rano, spożywały śniadanie, składające się z 10 dkg. chleba z powidłami oraz białej kawy z cukrem i pozostawały w ogrzonym lokalu do godz. 12-ej. Dzieci te otrzymywały również obiad z pożywnej zupy, gotowanej na tłuszczu lub mięsie i 10 dkg. chleba. Przerwę między śniadaniem i obiadem dzieci spędzały na zabawach i pogawędkach pod kierunkiem wykwalifikowanych byłych nauczycielek. W miesiącach letnich posiłek ranny urozmaicano w ten sposób, że zamiast powideł dzieci dostawały sałatkę z rzodkiewek, trybulki, sera i śmietany. Ponadto latem tam, gdzie warunki na to pozwalały [...], dzieci przebywały na dworze wśród zieleni i kąpały się w rzece. Dzieci od lat 9 do 14 [...] dostawały obiad w kuchni, gdzie przebywały od godz. 12-ej do 3-ej. Dzieci nadto dostawały podwieczorek, który zabierały do domu [...]”⁴⁹.

Pracownicy „Centosu” przykładali dużą wagę do zdrowia i higieny dzieci, które znalazły się pod ich kuratelą. Prowadzono akcje szczepienia przeciwko chorobom zakaźnym, a w przypadku zachorowania, dzieci były izolowane i poddawane leczeniu. W celu utrzymania odpowiedniego poziomu higieny najmłodszy korzystali z łaźni, jak również raz na miesiąc byli strzyżeni. Dużych problemów nastroczała ograniczona dostępność do odzieży będącej w dobrym stanie⁵⁰.

Ważną instytucją dla społeczności żydowskiej z punktu widzenia ochrony zdrowia i lecznictwa był Ośrodek Zdrowia „Toz” z siedzibą przy ulicy Królewskiej 15, w ramach którego uruchomiono ambulatorium ogólne i chirurgiczne, stację opieki nad matką i dzieckiem, kuchnię mleczną (dietetyczną) dla niemowląt oraz gabinety przeciwgruźliczy i światłolecznicy. Na początku lipca 1940 roku Ośrodek utworzył Komisję Sanitarną, do której zadań należało badanie poprzez wizytacje w mieszkaniach: „[...] 1/ higieny osobistej i stanu zdrowotnego mieszkańców, 2/ higieny i rozmiaru pomieszczeń, 3/ warunków materialnych mieszkańców i 4/ rodzaju potrzebnej pomocy [...]”⁵¹. Na kierownika instytucji początkowo został powołany doktor Linde, a jego następcą mianowano doktora Dawida Frajdenberga, który nadzorował pracę 27 urzędników i członków personelu⁵².

Ośrodek Zdrowia „Toz” realizował nałożone na niego funkcje poprzez kierowanie osób potrzebujących na kąpiele, leczenie, szczepienia, rozdzielanie środków czystości, niezbędnych do zachowania higieny, dezynfekcję ubrań i mieszkań, przydzie-⁴⁹ W związku z problemami finansowymi ograniczono od lata 1940 roku wydawanie posiłków. APL, RZL, sygn. 8, k. 27-28; APL, RZL, sygn. 136, k. 1-3, 31, 35, 46-49.

⁵⁰ APL, RZL, sygn. 6, k. 22; APL, RZL, sygn. 8, k. 29; APL, RZL, sygn. 136, k. 3-5, 32.

⁵¹ W celu realizacji swoich zadań, miasto zostało podzielone na 27 okręgów, gdzie w każdym operowały dwie wyznaczone przez Ośrodek osoby, których zadaniem było przede wszystkim prowadzenie statystyk miejscowych Żydów oraz uchodźców, jak również zbieranie informacji o osobach potrzebujących. APL, RZL, sygn. 6, k. 182-183; APL, RZL, sygn. 8, k. 32; APL, RZL, sygn. 131, k. 10, 14-15.

lanie ubogim słomy do łóżek, a uchodźcom sienników. Ponadto, w miarę możliwości wśród biednych Żydów dystrybuowano bieliznę, odzież, obuwie, pościel, łóżka, prycze, miski, jak również artykuły spożywcze⁵³. Podejmowane działania nigdy nie były wystarczające, czego ilustracją jest fragment sprawozdania: „[...] Kierownictwo „Tozu” zdaje sobie sprawę, jak niedostateczna jest jego praca wobec ogromu nędzy, panującej wśród ludności żydowskiej, stwierdza jednak, że przy nader skromnych środkach, jakimi „Toz” dysponuje, dokonano maksimum tego, co w danych warunkach można było osiągnąć [...]”⁵⁴.

Powyżej wspomniane instytucje i organizacje nosły pomoc jedynie doraźną i nie były przygotowane do hospitalizacji ciężko chorych. W tym celu na potrzeby społeczności żydowskiej władze niemieckie wyznaczyły przedwojenny Szpital Żydowski zlokalizowany przy ulicy Lubartowskiej 53, którego dyrektorem w marcu 1940 roku był doktor Salomon Szulim Prusak, zaś jego następcą na stanowisku doktor Szloma Bromberg. W szpitalu zatrudnionych było łącznie 65 lekarzy i innych członków personelu⁵⁵. Specyfiką Szpitala Żydowskiego w Lublinie było to, iż obsługiwał

⁵² Ośrodek Zdrowia „Toz” tuż po wybuchu wojny zaprzestał na pewien okres działalności, aby następnie zostać reaktywowany przez adwokata Izaaka Kerszmana. Zgodnie z zachowanym wykazem pracowników z dnia 20 marca 1940 roku w Ośrodku Zdrowia „Toz” byli zatrudnieni: doktor Lind Leopold (lekarz), doktor Zajfen Chaim (kierownik ambulatorium), doktor Frydman Joel (lekarz), doktor Secman Oskar (lekarz), doktor Feld Lejb (lekarz), doktor Siegfried Izaak (lekarz), Fajgeles Wolf (lekarz), doktor Wurman Sara (lekarka), Tabaczni Issaj Zanwel (lekarz dentysta), Horowicz Szajma Mozes (lekarz dentysta), Zajfen Moszek (lekarz dentysta), Sztajnhamer Mojżesz (lekarz dentysta), Fajersztajn Izrael (lekarz dentysta), Berger Abram Lejb (lekarz dentysta), Zylbergeld Naftal (lekarz dentysta), Szyfman Chaskiel (technik dentystyczny), Wizenblit Szyja (kierownik), Fryd Josef (pomocnik ambulatoryjny), Rajs Samuel (medyk), Zajfisztajn Mojżesz (urzędnik), Sztemberg Natan (technik dentystyczny), Wajnfeld Abram Samuel (pomocnik aptekarski), Cegła Rafał Maurycy (sanitariusz), Taub Rojza (sanitariuszka), Lewi Meri (sanitariuszka), Persyko Ryfka (sanitariuszka) oraz Herszensztraust Jojna (woźny). APL, RZL, sygn. 36, k. 10; APL, RZL, sygn. 131, k. 2.

⁵³ APL, RZL, sygn. 8, k. 32-33; APL, RZL, sygn. 131, k. 10-11, 15.

⁵⁴ APL, RZL, sygn. 8, k. 33; APL, RZL, sygn. 131, k. 1-5, 9-11.

⁵⁵ Zgodnie z zachowanym wykazem pracowników z dnia 20 marca 1940 roku w Szpitalu Żydowskim byli zatrudnieni: doktor Prusak Salomon Szulim (dyrektor szpitala), doktor Tenenbaum Hersz (wicedyrektor), doktor Grossman Arpad (chirurg), doktor Kurzbauer Hugo (lekarz), doktora Atlas Hersz (asystent chirurgiczny), doktor Gldwag Szyja Ber (internista), doktor Holeberg Symcha Binem (lekarz), doktor Kurlander Julian (lekarz), doktor Frajdenberg Dawid Josef (lekarz), doktor Kacenenbogen Rajza (lekarka chorób dziecięcych), doktor Lewin Mojżesz (lekarz), doktor Plotkin Nisen (lekarz), doktor Bromberg Szloma (lekarz), doktor Taskier Eduars (lekarz), doktor Zygielwaks Szyja Michel (lekarz), doktor Alapin Józef (lekarz), doktor Fiszman Tejwel (lekarz), doktor Perec Mojżesz (lekarz), doktor Wurman Mojżesz (lekarz), doktor Goldberg Majer (lekarz), Zajfen Symcha (lekarz dentysta), doktor Gutharc Abraham (weterynarz), Horowicz Mendel (gospodarz), Kuźnicki Pejsach (felczer), Szpak Szloma Hersz (felczer), Kuźnicka Minda (akuszerka), Rozenman Abram (aptekarz), Dobrzeński Aria Lejb (pomocnik aptekarza), Wajngarten Malka (laborantka), Honigsztajn Ryfka (laborantka), Prussak Stefania (laborantka), Frajdenberg Ruchla (laborantka), Szulewicz Elchanon (sanitariusz), Wurman Menachem Majer (sanitariusz), Kestenberg Czesław (sanitariusz), Fleszler Roman (sanitariusz), Borenwajg Chaim Szloma (sanitariusz), Waksman Mordko (sanitariusz), Elbaum Aron (sanitariusz), Szpak Efraim (sanitariusz), Fogelgarn Abram Luzor (sanitariusz), Stempelberg Gabriel (intendent), Korenblit Maria (sekretarka), Wizenblit Pinches (buchalter), Turkieltaub Nusyn (magazynier), Grynberg Chana (główna siostra), Kaufman Judyta (pielęgniarka), Cyjon Rachela (pielęgniarka), Zeleman Chana (pielęgniarka), Wajnberg Rajzla (pielęgniarka), Ponczer Es tera (pielęgniarka), Haus Malka (pielęgniarka), Uer Dora (pielęgniarka), Granadstajn Rena (pielęgniarka), Rozenfeld Frajda (pielęgniarka), Edelman Rywka (praktykantka), Erlichman Sara (praktykantka), Kac Fajga (praktykantka), Korenblit Brandla (praktykantka), Halbersztadt Bajla (pielęgniarka), Goldkraut Szaja (gospodyni), Oberleder Chaim Lejb (woźny), Trall Chaskiel (woźny), Feldman Szmul Mendel (woźny) oraz Bodensztajn Nuta (woźny). Liczba personelu stopniowo rosła, na co wskazuje sprawozdanie za okres od września 1939 roku do sierpnia 1940, gdy podano 80 pracowników. Po likwidacji getta na Podzamczu i przeniesieniu dzielnicy żydowskiej na teren Majdanu Tatarskiego w Szpitalu Ogólnym zatrudnionych było zaledwie 7 osób, na co wskazuje zachowana lista personelu datowana na 30 kwietnia 1942 roku. APL, RZL, sygn. 6, k. 3, 6; APL, RZL, sygn. 36, k. 10-11; APL, RZL, sygn. 129, k. 250.

on chorych z obszaru całego dystryktu lubelskiego. Jak na ówczesne warunki, zdolny był do zapewnienia w miarę wszechstronnej hospitalizacji: „[...] Szpital dysponuje 100 łózkami etatowymi, rozmieszczonymi w następujących oddziałach: chorób wewnętrzno-neurologicznych, chorób dzieci, chorób chirurgicznych, położnictwa i chorób kobiecych. W Szpitalu Żydowskim jest czynny gabinet rentgenologiczny / wyłącznie dla diagnostyki/, gabinet elektroterapeutyczny i laboratorium analityczne [...]”⁵⁶. Szpital nie obsługiwał osób, które zapadły na choroby zakaźne oraz umy-słowo-chorych⁵⁷.

Organem decyzyjnym w Szpitalu Żydowskim był Zarząd składający się z 5 osób, na czele którego stał Dyrektor. Funkcjonowała również 5-cio osobowa Rada Lekarska, w której kompetencjach znajdowały się kwestie zatrudnienia i sanitarno-lekar-skie. W celach kontrolnych, nadzorczych i doradczych, utworzona została także Rada Szpitalna, w skład której wchodziła przedstawiciele Judenratu oraz Szpitala⁵⁸. Organizacyjnie nie był on podporządkowany Wydziałowi Zdrowia, w przeciwieństwie do Szpitala Epidemicznego.

Obok Szpitala Żydowskiego, który pełnił funkcje ogólne, w lipcu 1941 roku Judenrat utworzył Szpital Epidemiczny, co było bezpośrednio związane z szerzącą się epidemią tyfusu oraz przypadkami czerwonki. Pierwszym dyrektorem został doktor Hersz Tenenbaum⁵⁹. Szpital obsługiwał przede wszystkim mieszkańców Lublina, ale zdarzały się również przypadki pacjentów z innych miast dystryktu lubelskiego, a nawet Warszawy. Od samego początku funkcjonowania, Szpital borykał się z brakiem stabilności lokalowej, problemami natury finansowej, a jednocześnie rozwój epidemii tyfusu wpływał na wzrost nowych pacjentów, co jedynie pogarszało i tak trudną sytuację. W miarę swoich możliwości, pomoc starała się nieść Żydowska Samopomoc Społeczna, której centrala w Krakowie co pewien czas przysyłała na rzecz Szpitala medykamenty, a w październiku 1941 roku pokryła znaczną część kosztów przystosowania nowej siedziby przy ulicy Czwartek 4 zorganizowanej w Domu im. Pereca⁶⁰.

⁵⁶ APL, RZL, sygn. 6, k. 3, 5-6, 20-21, 35; APL, RZL, sygn. 8, k. 34-35; APL, RZL, sygn. 128, k. 55; APL, RZL, sygn. 129, k. 1.

⁵⁷ W sprawozdaniu obejmującym okres od września 1939 roku do sierpnia 1940 roku, zaznaczono, iż zakaźnie chorych lokowano w szpitalu Jana Bożego w Lublinie. Od wiosny lub lata 1941 roku funkcjonował już żydowski Szpital Epidemiczny, który początkowo znajdował się przy ulicy Bonifraterskiej, skąd został przeniesiony na ulicę Ruśką 23, a następnie do Domy Pereca przy ulicy Czwartek 4, gdzie działał do momentu likwidacji pod koniec marca 1942 roku. Na nowo został utworzony pod koniec kwietnia, gdy organizowano getto na Majdanie Tatarskim, a jego dyrektorem mianowano wówczas doktora Symche Holcberga. APL, RZL, sygn. 3, 259; APL, RZL, sygn. 6, k. 2, 5; APL, RZL, sygn. 8, k. 36; Radzik, s. 186.

⁵⁸ APL, RZL, sygn. 6, k. 2.

⁵⁹ Po likwidacji getta na Podzamczu, Szpital Epidemiczny został przeniesiony do nowopowstałej dzielnicy żydowskiej na osiedlu Majdan Tatarski, w którym zatrudnionych zostało zaledwie 7 osób, na co wskazuje zachowana lista per sonełu z 30 kwietnia 1942 roku. APL, RZL, sygn. 129, k. 250.

⁶⁰ W zbiorach Żydowskiego Instytutu Historycznego zachował się dokument zatytułowany: „Przybliżony kosztorys robót budowlanych przy przystosowaniu gmachu domu im. Pereca przy ul. Czwartek 4 w Lublinie na Szpital Epidemiczny na 120 łóżek”. APL, RZL, sygn. 6, k. 18; APL, RZL, sygn. 128, k. 53-55, 82; AZIH, ZSS, 211/139, k. 1-2, 27-30.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na Wydział Zdrowia, który został utworzony na wniosek Prezesa Judenratu Henryka Bekkera w lipcu 1941 roku, co było związane z nasilaniem się epidemii tyfusu w obrębie getta oraz potrzebą koordynacji działań poszczególnych instytucji zajmujących się kwestiami sanitarnymi i higienicznymi⁶¹. Na czele Wydziału miał stanąć kolegialny organ zarządzający, w którym zasiadałoby 2 członków z ramienia Judenratu, 1 z ramienia Żydowskiej Samopomocy Społecznej oraz 5 lekarzy⁶². Pod koniec listopada 1941 roku Judenrat podjął uchwałę o reorganizacji Wydziału Zdrowia, na którego czele stanęła Komisja, w skład której weszli radni Dawid Edelsztajn, Jakub Kelner, Aleksander Lewi, Dawid Rechtman, Josef Siegfried, Bencjan Tenenbaum, zaś lekarzy reprezentowali Szyja Goldwag oraz Ignacy Süsser⁶³.

Istotną strukturą w ramach Wydziału była Komisja Sanitarna, która podczas epidemii tyfusu brała czynny udział w przeprowadzaniu akcji dezynfekcyjno-kąpielowych, prowadziła lustrację lokali mieszkaniowych, dostarczała środki podstawowej higieny, prowadziła akcje informacyjne, kontrolowała jakość produktów żywnościowych, organizowała pranie odzieży, jak również zajmowała się dożywianiem dzieci. Funkcjonariusze jej byli wyposażeni w specjalne legitymacje i opaski. Podejmowanie wskazanych działań było możliwe dzięki działaniu w ramach Komisji Brygady Sku-piskowej, Drużyny Dezynfekcyjnej, Sekcji nadzoru nad zakładami przemysłowymi, Sekcji opieki nad dzieckiem oraz Sekcji interwencyjnej⁶⁴. W celu właściwego wykonywania uchwał przez ludność żydowską, Wydział Zdrowia na początku września 1941 roku powołał do życia Komisję Dyscyplinarną, na czele której stanęło 2 radnych

⁶¹ Najczęściej stosowaną formą walki z epidemią tyfusu było zamykanie i izolowanie domów poddawanych kwarantannie, których pilnowała straż kwarantanna lub wywieszane były specjalne tabliczki z informacją o zagrożeniu. Kwarantanną objęto również lokale mieszkaniowe, w których warunki sanitarne mogłyby przyczynić się do wybuchu ogniska epidemii, zaś mieszkańców poddawano odwieszeniu i kąpeli. W sierpniu 1941 roku zaobserwowano znaczny spadek funkcjonariuszy straży w stosunku do lipca z 325 do 241 osób z tendencją malejącą, co było spowodowane trudną i wymagającą służbą. Do połowy sierpnia Żydzi mogli korzystać z trzech kąpielisk przy ulicach Jatecznej 22, 1-go Maja 14 oraz Unickiej. Po tym terminie wyłączono kąpielisko przy ulicy Unickiej. Ciągłe pogarszająca się sytuacja sanitarna i higieniczna na terenie getta wpłynęła na decyzję o objęciu całej społeczności żydowskiej obowiązkiem kąpeli, za którą pobierane były opłaty w wysokości 10-30 gr. od osoby. Sytuację sanitarną panującą w getcie ilustruje następujący fragment pisma sporządzonego przez Wydział Zdrowia, a skierowanego do Judenratu: „[...] Najbardziej daje się odczuć brak ubikacji, często jedna ubikacja w dodatku bez kanalizacji służyć musi mieszkańcom kilku domów. Następnie brak skrzyń na śmiecie przez co nieczystości nie mogą być na czas usuwane. Wreszcie brak rur odpływowych przyczynia się do tego, że po podwórzach oraz dookoła domu spływa cuchnąca woda z gnojnymi nieczystościami [...]”. Działania w celu zapobiegania epidemii tyfusu prowadzone były również w getcie na Majdanie Tatarskim. APL, RZL, sygn. 6, k. 10-16, 26-35; APL, RZL, sygn. 128, k. 48-53, 62, 80, 98, 102-104, 118.

⁶² Zgodnie z decyzją Judenratu, w lipcu 1941 roku obowiązek stworzenia i początkowego kierowania Wydziałem Zdrowia powierzono Mojżeszowi Gliksztajnowi. APL, RZL, sygn. 3, k. 151; APL, RZL, sygn. 128, k. 41.

⁶³ APL, RZL, sygn. 3, k. 214.

⁶⁴ Zgodnie z planem organizacji z połowy kwietnia 1941 roku w Komisji zatrudnionych było 165 osób, z czego zaledwie 35 wykonywało zawody lekarskie lub pokrewne. Pod koniec marca 1941 roku na Czele Komisji stanął doktor Ignacy Süsser. W lipcu 1941 roku w ramach Wydziału Zdrowia istniały następujące sekcje: 1/ sekcja dezynfekcyjno-kąpielowa, 2/ sekcja kwarantanna, 3/ sekcja kąpeli publicznych poza-kwarantannowych, 4/ sekcja pralni publicznej, 5/ sekcja nadzoru nad stanem sanitarnym dzielnicy żydowskiej, 6/ Żydowski Szpital Epidemiczny, 7/ dział personalny, 8/ sekcja finansowo-gospodarcza, 9/ nadzór nad organizacją, biurowością, buchalterią i finansami. APL, RZL, sygn. 6, k. 32-33; APL, RZL, sygn. 128, k. 13-15, 17-18, 24-25, 42, 50; APL, RZL, sygn. 129, k. 99.

i 1 lekarz: „[...] W ciągu września Komisja rozpatrzyła ogółem 19 spraw, które miały jako tło zatargi pomiędzy członkami Straży Kwarantannowej i Brygady Skupisko-wej z ludnością, między inkasentami Wydziału, a płatnikami oraz zatargi pomiędzy członkami sekcji nadzoru nad czystością, a właścicielami przedsiębiorstw [...]”⁶⁵.

Walkę z epidemią tyfusu prowadzono również na gruncie społecznym, powołując w tym celu Komitety Domowe, które były podporządkowane Komisji Sanitarnej. Początkowo nie podejmowały one rozległej działalności, pomimo rozwoju epidemii, dlatego we wrześniu 1941 roku ustalono zakres działania Komitetów: „[...] 1/ ustalanie stanu czystości mieszkań w drodze systematycznych lustracji sanitarnych, 2/ uświadomienie o skutkach nieczystości i propagowanie higieny osobistej oraz mieszkaniowej, 3/ organizowanie samopomocy w zakresie zaspokajania potrzeb sanitarnych ubogich lokatorów /zbiórka i rozdział środków higienicznych, bielizny oraz pożywienia/, 4/ piecza nad stanem sanitarnym posesji /klatek schodowych, podwórzy, ubikacji/, 5/ samoopodakowanie się lokatorów na potrzeby sanitarne domu i ubogich współlokatorów, 6/ interweniowanie u zarządców nieruchomości w sprawach sanitarnych i składanie relacji o wynikach tych interwencji kierownictwu Komisji Sanitarnej [...]”⁶⁶. Komitety domowe funkcjonowały we wszystkich domach na terenie getta, utrzymując łączność z Komisją Sanitarną za pomocą specjalnie w tym celu powołanych znanych działaczy społecznych.

Dom Sierot i Starców nazywany również Ochronką, został założony w drugiej połowie XIX wieku. Szczególnie istotną rolę odgrywał w okresie okupacji niemieckiej, co było bezpośrednio związane ze wzrostem sierot i osób wymagających opieki. Siedziba Domu była zlokalizowana w budynku Judenratu przy ulicy Grodzkiej 11. Organem zarządzającym było Kuratorium, w skład którego w 1940 roku wchodził Wolf Halpern, Szmul Wolman, Zanwel Szpiro, kierownikiem mianowana została Anna Taubenfeld, zaś nadzór z ramienia Judenratu sprawował Aleksander Lewi. Ponadto w Ochronce zatrudniono 12 pracowników, których zadaniem było dbanie o funkcjonowanie instytucji zgodnie z wyznaczonymi celami⁶⁷. Zadania swoje skupiała przede wszystkim na zapewnieniu podopiecznym podstawowych potrzeb żywieniowych i higienicznych, co przy ciągłych problemach natury finansowej było trudnym wyzwaniem, na co wskazuje fragment sprawozdania z 1940 roku: „[...] Na wpływy składają się subwencje Gminy Żydowskiej i Zarządu Miejskiego w wysoko-

ści po 15 000 zł. rocznie oraz prywatne ofiary, przy czym deficyt roczny wynosi ok. 25 000 zł. [...]”⁶⁸.

W drugiej połowie 1941 roku, gdy w obrębie getta panowała epidemia tyfusu, na terenie Domu Sierot i Starców nie zanotowano żadnego przypadku zachorowania. Mogło to wynikać z faktu względnie dobrych warunków sanitarnych, na co wpływ miało objęcie Domu dezynfekcją, i poddawanie pensjonariuszy regularnym kąpielom⁶⁹.

Ochronka funkcjonowała do 26 marca 1942 roku, kiedy to Niemcy wymordowali wszystkich podopiecznych, co było bezpośrednio związane likwidacją lubelskiego getta na Podzamczu. W ramach akcji, na co wskazują relacje świadków, zamordowano na Majdanie Tatarskim 108 dzieci w wieku między 2-8 lat i 3 wycho-wawczynie⁷⁰.

Niezwykle istotną funkcją wypełnianą przez Judenrat na polecenie władz niemieckich była organizacja żydowskiej siły roboczej, co zostało uregulowane rozporządzeniem Generalnego Gubernatora Hansa Franka wydanym 26 października 1939 roku⁷¹. Tuż przed opublikowaniem rozporządzenia, Zarząd Żydowskiej Gminy Wyznaniowej powołał 20 października Wydział Pracy Obowiązkowej (Przymusowej) Mężczyzn z siedzibą przy ulicy Lubartowskiej 10, nad którym nadzór mieli z ramienia Gminy radni Dawid Edelsztajn, Josef Goldsztern, Aleksander Lewi, Icek Lewinsohn oraz Bencjan Tenenbaum, zaś na kierownika wyznaczono Mojżesza Gli-

Poważne problemy aprowizacyjne zaczęły być widoczne od wiosny 1941 roku. APL, RZL, sygn. 8, k. 38; APL, RZL, sygn. 137, k. 1-2, 31, 34.

W lipcu 1941 roku w Ochronce przebywało 72 wychowanków, w tym 34 chłopców i 38 dziewczynek oraz 26 pensjonariuszy Domu Starców, w tym 10 mężczyzn i 16 kobiet. APL, RZL, sygn. 6, k. 22; APL, RZL, sygn. 128, k. 57.

Rachmil Gartenkraut w złożonej relacji wymienił opiekunkę Hanke Kuperberg, zaś Hersz Feldman jako przełożoną sierocińca wskazał niejaką Rechtman. W akcji oprócz SSmanów, brali również udział funkcjonariusze oddziałów pomocniczych z Trawniki oraz Żydowskiej Służby Porządkowej. AŻIH, Relacja Doby Cukierman, sygn. 301/6, k. 5; AŻIH, Relacja Ewy Szek, sygn. 301/42, k. 4-5; AŻIH, Relacja Hadasy Halberstadt, sygn. 301/271, k. 1; AŻIH, Relacja Bolesława Kopelmana, sygn. 301/801, k. 3; AŻIH, Relacja Hersza Feldmana, sygn. 301/1299, k. 6; AŻIH, Relacja Rachmila Gartenkrauta, sygn. 301/2784, k. 10.

Przymus pracy objął wszystkich Żydów w wieku między 14 a 60 rokiem życia. W dniach 11-12 grudnia 1939 roku Wyższy Dowódca SS i Policji Friedrich Wilhelm Krüger wydał postanowienia wykonawcze do rozporządzenia Generalnego Gubernatora o przymusie pracy. Pierwsze postanowienie zabraniało od dnia 1 stycznia 1940 roku Żydom opuszczać swoje miejsce zamieszkania, nakazano wszystkim Żydom, którzy znaleźli się na terenie Generalnego Gubernatorstwa, aby zgłosili ten fakt władzom niemieckim i Judenratowi właściwemu dla aktualnego miejsca pobytu, jak również zabroniono im korzystać z ulic, dróg i placów w godzinach 21-5 rano bez zgody władz niemieckich, co *de facto* oznaczało wprowadzenie godziny policyjnej. W drugim postanowieniu ustanowiono przymus pracy dla Żydów na okres 2 lat z możliwością jego wydłużenia „[...] jeżeli w tym czasie nie zostanie osiągnięty cel wychowawczy przymusu pracy”. W pierwszej kolejności przymus pracy miał objąć mężczyzn w wieku 12-60 lat, których przewidywano zatrudnić zgodnie z posiadanymi kwalifikacjami zawodowymi, a pracę mieli wykonywać w wyznaczonych obozach. Wyższy Dowódca przeniósł na Starostów obowiązek przeprowadzenia spisów wszystkich Żydów. Niepodporządkowanie się i nieprzestrzeganie przepisów wynikających z zarządzeń zagrożone było poważnymi sankcjami. APL, Dziennik rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów, sygn. 126, nr 1, 1939, k. 6; APL, Dziennik rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów, sygn. 126, nr 13, 1939, k. 231-232; APL, Dziennik Urzędowy Okręgu Szeftostwa Lublin, nr 1, 1940, k. 13-14; *Eksterminacja...*, ss. 202-203; F. Karay, *Żydowskie obozy pracy w czasie „akcji Reinhardt”*, [w:] *Akcja Reinhardt. Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*, red. D. Libionka, Warszawa 2004, s. 249; Tomczak, s. 251.

⁶⁵ APL, RZL, sygn. 6, k. 38.

⁶⁶ Tamże, k. 31.

⁶⁷ Zgodnie z zachowanym wykazem pracowników z dnia 20 marca 1940 roku w Domu Sierot i Starców byli zatrudnieni: Halpern Wolf (kurator), Wolman Szmul (kurator), Szpiro Zanwel (kurator), Tuchman Szpiro Ezra (buchalter), Taubenfeld Hena (gospodyni), Kuperberg Chana (wychowawczyni), Eiger Basia (gospodyni), Zajfštajn Chaim (lekarz), Stolik Chaja Ruchla (kucharka), Felman Szloma (gospodarz), Zylbersztajn Abram (inkasent) oraz Ajzensztoł Lejb (goniec). APL, RZL, sygn. 36, k. 10; APL, RZL, sygn. 137, k. 1, 52.

kształtna. W Wydziale zatrudnionych było 28 członków personelu⁷². Utworzenie Wydziału miało na celu koordynację żydowskiej siły roboczej, której władze niemieckie potrzebowały od początku okupacji.

Kilka dni po utworzeniu Wydziału, 25 października z polecenia władz niemieckich przeprowadził on spis ludności żydowskiej, który wykazał, że na terenie miasta zamieszkiwało 37 054 Żydów⁷³. Kontynuacją organizacji żydowskiej siły roboczej było przeprowadzenie w dniu 4 grudnia 1939 roku rejestracji wszystkich żydowskich mężczyzn w wieku między 18-50 rokiem życia. Część osób zarejestrowanych jeszcze tego samego dnia zatrzymano i przekazano do obozu pracy przy ulicy Lipowej 7, zaś Żydom, których zwolniono nakazano dostarczyć łopaty, piły ręczne, piły poprzeczne, kilofy, wiadra, blaszane kubły, siekiery oraz obcęgi, a nie wywiązanie się z nałożonego obowiązku mogło skutkować powołaniem do wykonania przymusu pracy. Ponadto, władze niemieckie za pośrednictwem Gminy zwróciły się do rodzin Żydów zatrzymanych podczas rejestracji z apelem: „[...] Celem umożliwienia zatrzymanym spokojnej pracy – wzywa się rodziny zatrzymanych, aby natychmiast dla każdego zatrzymanego dostarczyły do Gminy: 1/ 1 koc, 2/ jeden ręcznik, 3/ kawałek mydła, 4/ jedną miseczkę do jedzenia, 5/ jedną łyżkę, 6/ jeden kubek metalowy [...]” oraz poinformowały o możliwości dostarczania osadzonym paczek żywnościowych z zastrzeżeniem: „[...] Paczki [...] winny być owinięte w papier i przewiązane sznurkiem – winny zawierać tylko nie psującą się żywność – z umieszczonym wyraźnie na wierzchu nazwiskiem i imieniem osoby, dla której są przeznaczone – przy czym żadnych kartek czy listów dołączać bezwarunkowo nie wolno [...]”⁷⁴. Utrzymanie żydowskich robotników było obowiązkiem Judenratu.

Żydzi, którzy chcieli uniknąć obowiązku pracy, musieli uzyskać specjalne zaświadczenie wystawiane przez lekarzy zatrudnionych w Komisji Pracy, a osoby zamożniej-

sze mogły pozwolić sobie na opłacenie zastępców. W maju 1940 roku opłata za zwolnienie od przymusu pracy w minimalnym wymiarze wynosiła 15 zł⁷⁵. Z biegiem czasu zapotrzebowanie na żydowską siłę roboczą znacznie wzrastało, co można zauważyć w zachowanych sprawozdaniach Wydziału za 1941 rok i początek 1942 roku⁷⁶.

W początkowym okresie okupacji Lublina obowiązek pracy objął jedynie mężczyzn, co zmieniło się w listopadzie 1939 roku, gdy na początku lutego 1940 roku, dokonano formalizacji zatrudnienia kobiet tworząc Wydział Pracy Obowiązkowej (Przymusowej) Kobiet z siedzibą przy ulicy Grodzkiej 11. Nadzór nad nim z ramienia Judenratu sprawował radny Aron Bach, zaś kierownikiem mianowany został Jakub Nisenbaum. W Wydziale było zatrudnionych 11 urzędników⁷⁷. Obowiązek pracy nałożono na kobiety w wieku 15-60 lat, z których każda powołana miała przymus przepracować w miesiącu przynajmniej jeden dzień. Kobiety, które z różnych przyczyn nie chciały wypełnić obowiązku pracy mogły podobnie jak mężczyźni uiścić opłatę za zastępstwo, która wahała się między 0.50-60 zł⁷⁸. W 1940 roku można było zaobserwować pogarszanie się sytuacji finansowej Wydziału, co ilustruje fragment sprawozdania: „[...] Wpływy [...] Wydziału z tytułu opłat uległy ostatnio znacznemu zmniejszeniu, a to w skutek znacznego zubożenia ludności żydowskiej m. Lublina, jako też masowego wysiedlenia Żydów z mieszkań, co chwilowo znacznie utrudniło doręczenie kart powołań [...]”⁷⁹.

Instytucją scalającą podejmowane przez Judenrat działania na płaszczyźnie realizacji przymusu pracy, był utworzony jeszcze przez Zarząd Żydowskiej Gminy Wyznaniowej w dniu 24 października 1939 roku Urząd Pracy z siedzibą przy ulicy Szerokiej 2, którego kierownikiem mianowano Hersza Goldfingiera. W Urzędzie zatrudnionych było 8 osób personelu⁸⁰.

Jak wynika ze sprawozdania z za okres od września 1939 roku do końca sierpnia 1940 roku: „[...] głównym zadaniem Urzędu Pracy było werbowanie i dostar-

⁷² Zgodnie z zachowanym wykazem pracowników z dnia 20 marca 1940 roku w Wydziale Pracy Przymusowej Mężczyzn byli zatrudnieni: Mojżesz Boruch Gliksztajn (kierownik), Klajnman Aleksander (zastępca kierownika), Wajcenblit Elia (urzędnik), Borensztajn Saul (urzędnik), Dawidsohn Dawid (urzędnik), Tuchman Abud Dawid (urzędnik), Kantor Abram Falek (urzędnik), Rapaport Rochman (urzędnik), Edelsztajn Chawa (urzędniczka), Akierman Chaja (urzędniczka), Bursztyn Bela (urzędniczka), Szajnfeld Cudyk (urzędnik), Klapier Cadok (urzędnik), Tenenbaum Jakub (urzędnik), Dawidsohn Syskind (urzędnik), Gunt Dawid (urzędnik), Wertman Juda Izrael (urzędnik), Grynfeld Wadia (urzędnik), Fiszman Szyja (urzędnik), Lubliner Mordechaj (urzędnik), Wajzman Gdala (urzędniczka), Gorczycański Abram (urzędnik), Zynger Mordechaj (urzędnik), Engel Abram Zelig (urzędnik), Poznański Chaim (urzędnik), Szpiro Aron (urzędnik), Waksman Złata (urzędnik) oraz Kozuchowicz Juhudos. APL, RZL, sygn. 36, k. 7; APL, RZL, sygn. 41, k. 55.

⁷³ Więcej na ten temat w przypisie numer 8; APL, RZL, sygn. 41, k. 55.

⁷⁴ Rejestrację mężczyzn żydowskich prowadzono od godziny 8 rano na placu przy ulicy Peowiaków 12. Nieoczekiwane odstawienie grupy robotników do obozu przy ulicy Lipowej 7 skłoniło Zarząd Żydowskiej Gminy Wyznaniowej do zadeklarowania przed władzami niemieckimi codziennego obowiązku dostarczania kontyngentu robotników w liczbie 300-400 osób, który systematycznie był powiększany. W lecie 1940 roku zaczął pojawiać się problem z dostarczeniem odpowiedniej liczby pracowników, co było związane z wysłaniem części lubelskich Żydów na placówki pracy zamiejscowej lub celowym unikaniem przymusu pracy. Wpłynęło to na zwiększenie każdej osobie wymiaru pracy do dwóch dni w tygodniu. APL, RZL, sygn. 6, k. 121-122; APL, RZL, sygn. 8, k. 39-41, 43; APL, RZL, sygn. 10, k. 1, 3, 5.

Na początku marca 1941 roku Wydział Pracy Przymusowej Mężczyzn został poinformowany o zniesieniu obowiązku uiszczania opłaty za pracę przez urzędników i radnych. APL, RZL, sygn. 8, k. 43; APL, RZL, sygn. 41, k. 21, 27.

Znaczny spadek osób zgłaszających się do pracy nastąpił w okresie poprzedzającym rozpoczęcie operacji „Reinhardt”. W sprawozdaniu za luty 1942 roku wykazano liczbę zaledwie 968 osób odstawionych na roboty, co w zupełności nie zaspokajało zapotrzebowania. Następnym takiego stanu rzeczy było przeprowadzanie przez Wydział Pracy Przymusowej Mężczyzn łapanek, na skutek których wylapywano osoby unikające wykonania obowiązku pracy. APL, RZL, sygn. 6, k. 72-93; APL, RZL, sygn. 41, k. 24-25, 40.

Zgodnie z zachowanym wykazem pracowników z dnia 20 marca 1940 roku w Wydziale Pracy Przymusowej Kobiet byli zatrudnieni: Nisenbaum Jakub Hersz (kierownik), Rozenfeld Abram Uszer (urzędnik), Hichgemajn Izaak (urzędnik), Kaufman Jakub Dawid (urzędnik), Halbersztadt Estera (urzędniczka), Goldsztern Dina (urzędniczka), Mendelblit Icek (inkasent), Fiszkant Ela (inkasentka), Königswald Jakub (inkasent), Eiger Ber (inkasent) oraz Fisz-man Izrael Hersz (inkasent). APL, RZL, sygn. 36, k. 7-8.

APL, RZL, sygn. 8, k. 45; APL, RZL, sygn. 42, k. 1-4.

APL, RZL, sygn. 8, k. 46; APL, RZL, sygn. 42, k. 13-14.

Zgodnie z zachowanym wykazem pracowników z dnia 20 marca 1940 roku w Urzędzie Pracy byli zatrudnieni: Goldfinger Hersz Dawid (kierownik), Fleszler Berysz (urzędnik), Przysucha Szymon (urzędnik), Nisenbaum Mo-szek (kasjer), Bruksztajn Szyja (urzędnik), Trachtenberg Kelman (urzędnik), Garfinkiel Szłoma (urzędnik) oraz Głajt Nuchym (woźny). APL, RZL, sygn. 36, k. 8.

czanie Władzom Niemieckim żądanej ilości robotników oraz wypłata z funduszków Gminy należności robotniczych [...]”⁸¹. Werbunek robotników żydowskich obydwu płci odbywał się spośród lubelskich Żydów, uchodźców oraz jeńców polskich pochodzenia żydowskiego. Władze niemieckie z biegiem czasu domagały się zwiększania kontyngentów, co przekładało się na podejmowane przez Urząd działania w tym kierunku. W 1940 roku zdecydowana większość zwerbowanych osób wykonywała zlecone zadania na terenie obozu pracy przy ulicy Lipowej 7⁸².

Urząd roztaczał również opiekę nad chorymi robotnikami, których kierował w razie konieczności do właściwych instytucji, a w przypadku, gdy wysyłano do pracy poza obręb miasta na dłuższy czas, wspomagał zapomogami członków rodzi-ny⁸³. Ograniczenie wpływów przełożyło się na problemy finansowe Urzędu, które doprowadziły pod koniec lipca 1940 roku do jego likwidacji i przejęcia obowiązków przez Niemiecki Urząd Pracy⁸⁴.

Efektom rozbudowy sieci obozów pracy w dystrykcie lubelskim oraz wysyłaniem Żydów do pracy w obozach w Tyszowcach i Bełżcu, było powołanie do życia przy Judenracie na początku czerwca 1940 roku Wydziału Zamiejscowych Obozów Pracy, na którego czele z ramienia Judenratu stanął Prezes Henryk Bek-ker, zaś kierownikiem wybrany został Szyja Heszal Goldberg. Do głównych zadań Wydziału należała: „[...] 1/ opieka nad przebywającymi w obozach pracy, 2/ organizacja dobrowolnego zaciągu Żydów do robót rolnych [...]”⁸⁵. Wszelkie koszty utrzymania robotników w zamiejscowych obozach pracy spoczywały na Judenracie.

Uruchomienie wiosną 1940 roku obozu pracy w Bełżcu spowodowało wydanie przez władze niemieckie obowiązku zorganizowania tzw. Gremium dla spraw obozu bełżeckiego, które miało być podporządkowane komendantowi obozu. Do zadań Gremium należało zorganizowanie administracji na terenie obozu, opieki medycznej, urządzenie innych obozów oraz sfinansowanie kosztów budowy sześciokilometrowego odcinka umocnień na linii granicznej ze Związkiem Radzieckim. Koszta utrzymania Gremium były rozdzielone pomiędzy Rady Żydowskie właściwe dla pochodzenia

umieszczonych w obozie robotników⁸⁶. Rozbudowa sieci obozów, a co za tym idzie, zwiększenie się liczby pracowników przymusowych, wpłynęło na decyzję Judenra-tu o utworzeniu Komitetu Pomocy dla pracujących w obozach, w którego skład weszło po pięciu przedstawicieli Gremium oraz Rady. Jednym z pierwszych zadań nowopowstałego Komitetu było usprawnienie administracji żydowskiej w obozach oraz udzielenie potrzebującym doraźnej pomocy. Reorganizacja doprowadziła do wyodrębnienia kilku sekcji: „[...] 1/ Sekcja Finansowa – przeprowadzenie zbiórki pieniędzy w Lublinie i wśród zainteresowanych Rad Żydowskich, 2/ Sekcja Zbiórki w Naturze – zbiórka bielizny, odzieży i obuwia dla pracujących w obozach, 3/ Sekcja Gospodarcza – zaopatrywanie obozów w lekarstwa, środki opatrunkowe, sprzęt i urządzenia warsztatowe itp., 4/ Sekcja Ekspedycyjna – przewóz przesyłek, wysyłanych przez rodziny pracujących, przewóz osób zwalnianych z obozów oraz ekspedycja przesyłek Komitetu, 5/ Sekcja Informacyjna łącznie z działem ewidencyjnym – informowanie Rady i osób prywatnych o miejscu pobytu poszczególnych pracujących oraz we wszystkich innych sprawach, dotyczących obozów bełżeckich [...]”⁸⁷.

Na polecenie władz niemieckich pod koniec lutego 1940 roku Judenrat utworzył Wydział Rejestracyjno-Meldunkowy z siedzibą przy ulicy Królewskiej 3, mianując pełniącym obowiązki kierownika Chaima Glasberga, którego zastąpił na stanowisku Michał Fajnzylber. W Wydziale zatrudnionych było 20 urzędników⁸⁸. Powołany Wydział miał za zadanie w pierwszej kolejności przeprowadzić zaplanowany na 24/25 lutego spis ludności żydowskiej. Ewidencja miała być na bieżąco aktualizowana, za co odpowiedzialni byli administratorzy domów, którzy mieli obowiązek zgłaszać wszelkie zmiany⁸⁹. Ponadto, na polecenie władz niemieckich, Wydział miał obowiązek co tydzień przedstawiać sprawozdania z liczebności ludności żydowskiej,

⁸⁶ Z ramienia Gremium do obozu pracy w Bełżcu delegowano 1 lekarza, 1 inżyniera oraz 4 urzędników, zaś sanitariu-sze zostali wybrani spośród robotników. W skład Gremium weszło 9 osób: Henryk Bekker (Przewodniczący), Izaak Horowicz, Jochel Izraelit, Dawid Keningsberg, Ber Ślimak, Ira Tuller, Izaak Tuller, Szmul Wolman oraz Hersz Jojna Zylber. APL, RZL, sygn. 8, k. 52-54; APL, RZL, sygn. 46, k. 1-2, 4-6.

⁸⁷ Sieć obozów obejmowała: Bełżec-Dwór, Bełżec-Młyn, Bełżec-Parowozownia, Cieszanów, Lipsko oraz Płazów. W skład Komitetu weszło 13 osób: Hersz Jojna Zylber (Przewodniczący), Leon Hufnagel (Wiceprzewodniczący), Mojżesz Zorkraut (Wiceprzewodniczący), Josef Siegfried (Wiceprzewodniczący), Josef Wajsselfisz (Sekretarz), Bencjan Roszgold (Skarbnik), Mojżesz Ajzenberg, Josef Goldsztern, Abram Gradel, Dawid Rechtman, Szmul Wolman, Szulim Wolman, Mojżesz Zylberszac, zaś nadzór z ramienia Judenratu sprawował Prezes Henryk Bekker. APL, RZL, sygn. 8, k. 52, 54; APL, RZL, sygn. 46, k. 1-4, 6-10, 134.

⁸⁸ Zgodnie z zachowanym wykazem pracowników z dnia 20 marca 1940 roku w Wydziale Rejestracyjno-Meldunko-wym byli zatrudnieni: Fajnzylber Michał (kierownik), Gestel Wolf Bernard (urzędnik), Mandelkiern Klara (urzęd-niczka), Halbersztadt Estera Gołda (urzędniczka), Gutharo Gitla (urzędniczka), Mandeltort Gutman (urzęd-nik), Aspis Azryel (urzędnik), Grynbaum Sender (urzędnik), Glasberg Chaim (urzędnik), Roszgold Leon (urzęd-nik), Wajsfeld Josef (urzędnik), Rajs Lejzor (urzędnik), Oliwa Jakub (urzędnik), Rykel Abraham (urzęd-nik), Feld Jakub Mojżesz (urzędnik), Manela Szyja Lejb (urzędnik), Rozenbaum Ela Chaim (urzędnik), Bronsztajn Adam (urzęd-nik), Rozenwajg Ber Lejb (urzędnik) oraz Binder Chanina (woźny). APL, RZL, sygn. 36, k. 7.

⁸⁹ Spis został przeprowadzony na podstawie ankiet, które rozesłano do właścicieli domów. W niektórych przypadkach obowiązek spisania mieszkańców nie został dopełniony, co skutkowało wizytą urzędników Wydziału. Na podsta-wie spisu ustalono, iż na terenie Lublina mieszkało 40 534 Żydów, w tym 18 384 mężczyzn i 22 148 kobiet z tenden-cją wzrostową. W dniu 1 września na terenie miasta przebywało 42 130 Żydów, w tym 19 028 mężczyzn i 23 102 ko-biety. APL, RZL, sygn. 8, k. 56.

⁸¹ APL, RZL, sygn. 8, k. 47; APL, RZL, sygn. 40, k. 1, 3.

⁸² Na dzień 20 lipca 1940 roku w Urzędzie Pracy było zarejestrowanych 1935 mężczyzn oraz 601 kobiet. Niemniej, do pracy regularnie stawiało się około 60-65 procent osób. APL, RZL, sygn. 6, k. 123-133; APL, RZL, sygn. 8, k. 47-49; APL, RZL, sygn. 40, k. 1-3.

⁸³ Pomoc udzielana była z Funduszu Zapomogowego, na który składał się każdy pracujący Żyd, przekazując 5 gr. od dziennego wynagrodzenia oraz Judenrat udzielając subsydium. APL, RZL, sygn. 8, k. 50; APL, RZL, sygn. 40, k. 3-4.

⁸⁴ APL, RZL, sygn. 6, k. 122-123, 134; APL, RZL, sygn. 8, k. 51; APL, RZL, sygn. 10, k. 91; APL, RZL, sygn. 40, k. 4.

⁸⁵ Istotną rolę w niesieniu pomocy Żydom wysłanym do obozów pracy w Bełżcu i okolicy odegrał Wydział Pomocy Jeńcom i Wysiedleńcom, na co wskazują zachowane raporty. APL, RZL, sygn. 8, k. 52, 54-55; APL, RZL, sygn. 46, k. 1; APL, RZL, sygn. 133, k. 63-66.

dokonać rejestracji Żydów zdolnych do pracy, zorganizować zbiórkę zeznań majątków żydowskich, stanowił pas transmisyjny pomiędzy poszczególnymi strukturami Judenratu oraz na wniosek zainteresowanych wszczynął poszukiwania osób zaginionych. Po pewnym czasie funkcjonowania Wydział Rejestracyjno-Meldunkowy został przemianowany na Wydział Rejestracyjno-Informacyjny, przejmując tym samym obowiązki swojego poprzednika⁹⁰.

W strukturze Judenratu funkcjonował również Wydział Gospodarczy, który nadzorował z ramienia Rady Prezes Henryk Bekker, a siedziba znajdowała się przy ulicy Grodzkiej 11. Zatrudnionych w nim było zaledwie 3 pracowników⁹¹. Wydział zajmował się przede wszystkim administrowaniem i remontowaniem nieruchomości, które podlegały Judenratowi, sporządzaniem ewidencji ludności oraz odpowiadał za utrzymanie we właściwym stanie taboru konnego, za pomocą którego przewożono różne materiały i sprzęty na potrzeby Judenratu, ale także używano go do transportu zmarłych. Ponadto jak wynika ze sprawozdania za styczeń 1941 roku zajmował się realizacją „[...] przepisów policyjno-sanitarno-porządkowych, wywożenie śmieci, asenizacji, śniegu oraz dostarczanie piasku [...] i odpowiednich materiałów oraz sprzętów [...]”⁹².

Ważnym z punktu widzenia Judenratu i społeczności żydowskiej był Wydział Stanu Cywilnego i Ruchu Ludności, który w następujących słowach został scharakteryzowany w sprawozdaniu: „[...] sporządza dla ludności żydowskiej wszelkie akty wstępne, dotyczące urodzin, zapowiedzi, ślubów, zgonów, jako też wydaje wyciągi z ksiąg urodzin, ślubu i śmierci. Poza tym Wydział udziela zezwoleń na stawianie pomników. Wymienione akty wstępne, po sporządzeniu, są przekazywane Urzędowi Stanu Cywilnego Zarządu Miejskiego, gdzie podlegają uprawomocnieniu [...]”⁹³. Wspomniane dokumenty były wystawiane Żydom lubelskim, jak również napływowym. Wydział odpowiadał także za rozbudowę kirkutu przy ulicy Unickiej. Pierwszym kierownikiem Wydziału, do momentu objęcia równorzędnego stanowiska w Wydziale Rejestracyjno-Meldunkowym był Michał Fajnzylber⁹⁴.

Wydziałowi Stanu Cywilnego i Ruchu Ludności podlegał Dział Cmentarny, który w swoich kompetencjach miał wydawanie zezwoleń na pochówek oraz zajmował się zbieraniem opłat za obrzędy pogrzebowe. Ważną rolę w procedurze pogrzebo-⁹⁰ APL, RZŁ, sygn.

6, k. 41-71; APL, RZŁ, sygn. 8, k. 56.

⁹¹ Zgodnie z zachowanym wykazem pracowników z dnia 20 marca 1940 roku w Wydziale Gospodarczym byli zatrudnieni: Feld Jakub (nadzorca robót), Weksler Abram (nadzorca robót) oraz Rajs Jakub (nadzorca robót). APL, RZŁ, sygn. 36, k. 11.

⁹² APL, RZŁ, sygn. 6, k. 256-259.

⁹³ APL, RZŁ, sygn. 6, k. 225-229, 231-240, 243-246, 248-250, 253-255; APL, RZŁ, sygn. 8, k. 59; APL, RZŁ, sygn. 172, k. 1, 5.

⁹⁴ W jednym ze sprawozdań, które jest wybrakowane i przez to nieopatrzone datą, zaznaczono, że w Wydziale Stanu Cywilnego było zatrudnionych 4 urzędników, 2 rabinów oraz 1 dozorca synagogałny. APL, RZŁ, sygn. 172, k. 1; APL, RZŁ, sygn. 177, k. 24-29, 39-40, 60, 69-71, 73, 90.

wej odgrywał Intendent Cmentarny, podległy bezpośrednio Judenratowi, którego zadaniem było m. in. wyznaczenie miejsca na grób⁹⁵.

Napływ przesiedleńców żydowskich oraz ograniczanie miejsc zamieszkania Żydów lubelskich w obrębie miasta, wymusił na Judenracie utworzenie Wydziału Pomocy Prawnej, co nastąpiło w czerwcu 1940 roku. Wydział ten miał zajmować się rozwiązywaniem i łagodzeniem konfliktów pomiędzy Żydami, których podłożem były najczęściej sprawy mieszkaniowe, na co wpływał deficyt lokali. W tym czasie władze niemieckie prowadziły akcje wysiedleńcze i przesiedleńcze, co jedynie pogarszało sytuację. W ramach Wydziału stworzono Poradnię Prawną, której zadaniem było udzielanie bezpłatnych porad prawnych ubogiej ludności żydowskiej. Kierownikiem mianowany został Aleksander Kleiman⁹⁶.

W 1940 roku władze niemieckie nie brały jeszcze pod uwagę biologicznej eksterminacji ludności żydowskiej, lecz poszukiwano rozwiązania bardziej „humanitarnego”, co wpłynęło na utworzenie w marcu przez Judenrat za zgodą administracji okupacyjnej Wydziału Emigracyjnego z siedzibą przy ulicy Lubartowskiej 11. Przewodniczył mu z ramienia Judenratu radny Josef Wajselfisz, zaś na kierownika wybrano początkowo Mojżesza Szpeta, którego we wrześniu zastąpił Samuel Żytomirski. W Wydziale zatrudnionych było 6 urzędników⁹⁷. Głównym celem działania Wydziału było umożliwienie emigracji jak największej liczby Żydów oraz łączenie rodzin. Wydział nawiązał współpracę z następującymi organizacjami: Żydowskim Centralnym Towarzystwem Emigracyjnym „Jeas” w Warszawie, Joint Distribution Committee (Joint) w Warszawie, Auswanderungsbuero des Norddeutschen Lloyd w Warszawie, Reichsvereinigung der Juden in Deutschland w Berlinie, Committee Voor Joodsche Vluchtelingen w Amsterdamie, International Migration Service w Genewie, Maccabi Aid Committee w Szwajcarii, HIAS w Nowym Jorku, Committee for the Assistance of European Jewish Refugees w Szanghaju, Service de Transmigration de Committee D'Assistance aux Refuges de Juifs w Brukseli, Gminą Żydowską w Trieście, Czerwonym Krzyżem w Genewie oraz Hamburg-American Linie w Hanowerze. Sieć kontaktów umożliwiała Wydziałowi orientowanie się w możliwościach i kierunkach emigracji oraz pozyskiwanie informacji dotyczących krewnych i nawiązywania z nimi kontaktów. Ponadto odpowiedzialny był za sprowadzanie krewnych przebywa-

APL, RZŁ, sygn. 8, k. 59; APL, RZŁ, sygn. 172, k. 1-2.

APL, RZŁ, sygn. 6, k. 185-189; APL, RZŁ, sygn. 8, k. 61-63; APL, RZŁ, sygn. 35, k. 1-3.

Zgodnie z zachowanym wykazem pracowników z dnia 20 marca 1940 roku w Wydziale Emigracyjnym byli zatrudnieni: Szpet Mojżesz (kierownik), Meyring Elsa Sara (urzędniczka), Żytomirski Samuel (urzędnik), Szyf Wolf (urzędnik), Waksbaum Chawa (urzędniczka) oraz Cukierman Tauba (urzędniczka). W wykazie pracowników datowanym na 12 maja 1941 roku, zatrudnionych było 4 pracowników: Żytomirski Samuel (kierownik), Gabriel Fritz (korespondencja niemiecka, sprawy szczebińskie), Waksbaum Ewa (maszynistka, buchalteria), Szyf Wolf (archiwum, maszynista). Na początku 1941 roku siedziba Wydziału Emigracyjnego przeniesiona została na ulicę Kowalską 2. APL, RZŁ, sygn. 36, k. 8; APL, RZŁ, sygn. 165, k. 1-3, 76, 104-105, 119, 133, 151.

jących w obozach koncentracyjnych⁹⁸. Znaczną uwagę Wydział poświęcał możliwości wyjazdu do Związku Radzieckiego w celu łączenia rodzin, na co do końca sierpnia 1940 roku zdecydowało się około 5000 osób. Podobne działania były jeszcze podejmowane w pierwszych miesiącach 1941 roku. Z biegiem czasu możliwości emigracji stawały się coraz bardziej ograniczone, co było wypadkową ewolucji polityki nazistowskiej względem ludności żydowskiej⁹⁹.

W tym miejscu należy wspomnieć, iż Wydział Emigracyjny roztoczył również opiekę nad przesiedleńcami ze Szczecina. W celu zapewnienia względnie znośnych warunków egzystencji, nawiązany został kontakt z Reichsvereinigung der Juden in Deutschland w Berlinie, którego efektem było przesłanie za pośrednictwem tej organizacji niektórych rzeczy pozostawionych przez przesiedleńców¹⁰⁰.

Zakaz korzystania z nie żydowskich urzędów pocztowych wprowadzony przez władze niemieckie, stał się impulsem do utworzenia przez Judenrat w styczniu 1940 roku Wydziału Poczтового z siedzibą przy ulicy Grodzkiej 11. W 1941 roku siedziba Wydziału znajdowała się pod adresem Kowalska 2. Nadzór nad nim z ramienia Rady powierzono radnemu Aronowi Bachowi, zaś kierownikiem mianowany został Jakub Fajersztajn. W Wydziale zatrudnionych było 4 urzędników¹⁰¹. Na początku funkcjonowania rola Wydziału była ograniczona do dostarczania korespondencji prywatnej oraz urzędowej, co od połowy lutego za zgodą władz niemieckich zostało rozszerzone: „[...] obejmowała już przyjmowanie i doręczanie wszelkich przesyłek pocztowych, jako to listów poleconych, ekspresowych, przekazów pieniężnych, paczek i depesz, a nadto sprzedaż znaczków pocztowych oraz druków płatnych [...]”¹⁰². Poczta żydowska zajmował się również obsługą obozu pracy przy ulicy Lipowej 7. Z początkiem sierpnia 1940 roku za zezwoleniem władz niemieckich utworzony został Urząd Pocztowy Lublin 4 przy ulicy Świętoduskiej 22 obsługujący ludność żydowską, który funkcjonował do marca 1942 roku¹⁰³.

Istotną rolę dla funkcjonowania Judenratu miała Sekcja Spedycyjna nazywana również Sekcją Gońców, która powstała w połowie grudnia 1939 roku, a jej kierownikiem był Pinches Brandt. Zapewniała ona obieg dokumentów i korespondencji pomiędzy poszczególnymi Wydziałami i instytucjami Rady. Jej pracownicy rozlepiali rów-

niez na terenie dzielnicy żydowskiej różnego typu ogłoszenia i zarządzenia¹⁰⁴. W początkowym okresie funkcjonowania zajmowała się przede wszystkim dostarczaniem powołań do pracy przymusowej i zatrudniała 12 gońców. Z biegiem czasu, gdy wzrastał zakres obowiązków, liczbę gońców zwiększono do 31 osób. Na jesieni 1940 roku w Wydziale przeprowadzona została reorganizacja, na co wpływ miało nie wykonywanie przez gońców we właściwy sposób nałożonych na nich obowiązków¹⁰⁵.

Na skutek likwidacji przez władze niemieckie żydowskich drukarni, z polecenia Judenratu utworzono w lutym 1940 roku Drukarnię „Praca”, której zadaniem było dostarczanie na potrzeby Rady wszelkich niezbędnych druków. Kierownikiem mianowany został Judka Goldsztajn, który nadzorował pracę 6 drukarzy¹⁰⁶.

Istotną rolę w zapewnieniu porządku na terenie getta odgrywała utworzona 22 września 1940 roku Żydowska Służba Porządkowa nazywana również Policją Żydowską, której początkowo komendantem był Daniel Kupfermenc, później zaś zastąpił go Muniek Goldfarb. Nadzór z ramienia Judenratu sprawował Wiceprezes Marek Alte-n¹⁰⁷. Głównym zadaniem Służby Porządkowej było zapewnienie i utrzymanie porządku i bezpieczeństwa na terenie getta, wykonywanie wszelkich zarządzeń i rozkazów płynących ze strony władz niemieckich i Judenratu, jak również egzekucja zaległych

Na przełomie stycznia i lutego władze niemieckie przystąpiły do grodzenia getta, co było związane ze zbliżającą się akcją „Reinhardt”. W wyniku tych działań przekształciły Urząd Pocztowy Lublin 4 na placówkę obsługującą ludność aryjską, przenosząc żydowską pocztę na ulicę Kowalską 2 znajdującą się w obrębie getta, a jej kierownikiem mianowany został Samuel Żytomirski. APL, RZL, sygn. 52, k. 1, 18, 36, 44-45; APL, RZL, sygn. 133, k. 6-7; Radzik, s. 215; Kasperek, s. 190.

APL, RZL, sygn. 6, k. 206, 208-214; APL, RZL, sygn. 53, k. 1-4.

Zgodnie z zachowanym wykazem pracowników z dnia 20 marca 1940 roku w Sekcji Spedycyjnej byli zatrudnieni: Brandt Pinches (kierownik), Rochman Jakub Abram (goniec), Klejner Josef (goniec), Frajd Hersz Josef (goniec), Bajko Josef (goniec), Goldblat Mojżesz (goniec), Zakali Abram (goniec), Gersztewcang Abram Hersz (goniec), Frydman Nuchim (goniec), Wajsbard Mendel (goniec), Braclawski Szloma Ber (goniec), Zylbersztajn Szyja Josef (goniec), Eichenbaum Jakub Motel (goniec), Goldsztajn Symcha (goniec), Rajzer Froim (goniec), Hungier Chaim Mojżesz (goniec), Merensztajn Hersz Lejb (goniec), Goldberg Aria Lejb (goniec), Halbersberg Szyja (goniec), Lubelski Fiszel (goniec), Zyserman Mordko (goniec), Lindental Abram (goniec), Wajsfisz Icek Hersz (goniec), Frydman Pejsach (goniec), Majzels Lejb (goniec), Mandeltort Majer Dawid (goniec), Oltuski Dawid (goniec), Halbersberg Chaim Jeszaja (goniec), Szpajzer Mojżesz (goniec) oraz Dawidowicz Dawid (goniec). W dokumencie datowanym na dzień 5 czerwca 1940 roku na liście pracowników Wydziału znajdowały się 32 nazwiska, zaś po utworzeniu getta na Majdanie Tatarskim zatrudnionych było 21 gońców. APL, RZL, sygn. 8, k. 74; APL, RZL, sygn. 36, k. 12; APL, RZL, sygn. 53, k. 1, 14, 17, 21-22, 38, 40; APL, RZL, sygn. 183, k. 72-78.

Zgodnie z zachowanym wykazem pracowników z dnia 20 marca 1940 roku w Drukarni „Praca” byli zatrudnieni: Goldsztajn Judka (kierownik), Sztych Chiel (drukarnik), Sztych Nachman (drukarnik), Femand Hersz (drukarnik), Goldsztajn Henoch (drukarnik), Pelc Lejzor Szulim (drukarnik) oraz Rozenman Sruł Szloma (drukarnik). APL, RZL, sygn. 36, k. 11.

W maju 1941 roku w Żydowskiej Służbie Porządkowej zatrudnionych było 50 funkcjonariuszy: Kupfermenc Daniel (komendant), Zandberg Stanisław, Kuczer Hersz, Ajzerner Samuel, Akiersztajn Metel, Altter Josef, Aufman Pin-ches, Barenhole Aron, Chwedkowski Izrael, Cywerman Kiwa, Dorenfeld Szulim, Frydman Rubin, Frydman Boruch, Goldbar Izrael, Gewercman Abram, Goldfeder Pinkwas, Handelsman Husym, Halbersberg God, Keller Salomon, Kerszenblat Izrael, Kornblum Józef, Lam Gdala, Łopata Józef, Mandeltort Józef, Mitelman Motel, Musman Abram, Rachgold Hersz Izaak, Rogenbogen Hersz Mendel, Rozen Moszek, Rozenbaum Pinkwas, Rozenszpir Lejb, Szatan Juda, Szafran Lewi Hersz, Sztruzman Elchanem, Szafran Jehuda, Szwarcman Majer, Sznajder Chaim, Szloss Hersz Szpigelman Sruł, Taub Jakub, Tuchman Jakub, Tajtelbaum Saul, Wajsbuch Dawid, Walersztajn Lipman, Wa-sertheil Oskar, Wizeltir Jakub, Wircer Samuel, Wilnicki Mojżesz, Zynger Abram, Zyngier Izrael. W maju 1942 roku liczba funkcjonariuszy wzrosła do 56 osób. APL, RZL, sygn. 182, k. 16, 124, 269.

⁹⁸ Do końca sierpnia 1940 roku dzięki pomocy Wydziału Emigracyjnego udało się wyjechać jednej osobie do Szwecji oraz pięciu do Ameryki Południowej. APL, RZL, sygn. 6, k. 164-165; APL, RZL, sygn. 8, k. 64-65, 96-98.

⁹⁹ APL, RZL, sygn. 6, k. 159, 165-166, 169-170; APL, RZL, sygn. 165, k. 28-29, 97-98, 137, 143, 146, 148-149, 154.

¹⁰⁰ Organizacja Reichsvereinigung der Juden in Deutschland otrzymała w czerwcu 1940 roku od władz niemieckich oficjalne pełnomocnictwo, na mocy którego reprezentowała przesiedlonych Żydów szczecińskich. APL, RZL, sygn. 6, k. 166-167, 171; APL, RZL, sygn. 8, k. 67-68; APL, RZL, sygn. 165, k. 96, 98, 148-149, 154-155.

¹⁰¹ Zgodnie z zachowanym wykazem pracowników z dnia 20 marca 1940 roku w Wydziale Poczтовым byli zatrudnieni: Fajersztajn Mojżesz Jakub (kierownik), Rubinsztajn Lejba (urzędnik), Gradel Mojżesz (urzędnik) oraz Waks Szmul Salomon (funkcjonariusz). APL, RZL, sygn. 36, k. 10.

¹⁰² APL, RZL, sygn. 6, k. 201-205; APL, RZL, sygn. 8, k. 69; APL, RZL, sygn. 52, k. 1, 39.

opłat¹⁰⁸. Była ona również wykorzystywana przy akcjach przesiedleńczych, a jej funkcjonariusze wraz z policjantami niemieckimi i Polską Policją Granatową pełnili wartę przy bramach wjazdowych na teren getta. W drugiej połowie listopada 1941 roku Wiceprezes Marek Alten wydał okólnik, w którym nakazał wszystkim funkcjonariuszom Policji Żydowskiej nosić w widocznym miejscu pas, pałkę oraz żółtą opaskę służbową, zwrócił uwagę również na ujednoczenie oznakowania: „[...] celem ujednoczenia oznak służbowych zlecam, by wszyscy funkcjonariusze nosili na opasce służbowej, w środku czarnego prostokąta 1 guzik okrągły biały. To samo dotyczy również i czapek służbowych z tym, że prócz białego guzika okrągłego, który winien być umieszczony na każdej z czapek w środku otoczki niebieskiej, winien ponadto ponad tymże guzikiem znajdować się znaczek służby z gwiazdą „Dawida” pośrodku i napisem „Ordnungs-dienst” – Służba Porządkowa”¹⁰⁹.

W dniu 31 marca odbyło się specjalne posiedzenie plenarne Judenratu, w którym uczestniczył SS-Untersturmführer doktor Harry Sturm ze sztabu operacji „Reinhardt”. Ogłosił on, iż „[...] ze 113 czynnych obecnie członków Służby Porządkowej 35 zostanie wysiedlonych obecnie w czasie akcji wysiedleńczej, z pozostałych 78 – po zakończeniu akcji na stałe zostanie zaangażowanych 35 członków Służby Porządkowej [...]”¹¹⁰. Przesiedlenie oznaczało nic innego, jak deportację do obozu zagłady w Bełżcu. Ci funkcjonariusze, którym udało się przetrwać likwidację getta na Podzamczu, zostali zamordowani podczas akcji likwidacyjnej getta na Majdanie Tatarskim¹¹¹.

Poza Wydziałami i Komisjami, przy Judenracie funkcjonowały organizacje działające na rzecz pracowników zatrudnionych przez władze niemieckie, jak również

¹⁰⁸ Zachowały się niektóre sprawozdania za 1941 rok, w których z podziałem na miesiące wyszczególnione są funkcje jakie spełniała Żydowska Służba Porządkowa. APL, RZL, sygn. 6, k. 262-274, 276-281, 283-287; APL, RZL, sygn. 182, k. 10-11, 17-20, 22-24, 26-27, 35-36, 44-45, 55-57, 61, 75, 90-93, 125, 129-131, 155-157, 163-168, 178-188, 194-196, 211-243, 245-254, 255-263.

¹⁰⁹ Żółte opaski wprowadzono na polecenie Sicherheitspolizei i były one zastrzeżone jedynie dla funkcjonariuszy Żydowskiej Służby Porządkowej, w które wpisane były w językach polskim i niemieckim: Judenrat Lublin Ordnungs-dienst – Rada Żydowska w Lublinie Służba Porządkowa. APL, RZL, sygn. 182, k. 47-48, 268.

¹¹⁰ Na tym samym posiedzeniu, Judenrat zobowiązał Żydowską Służbę Porządkową do przeprowadzenia akcji, w której wzywaby ludność żydowską do „dobrowolnego” poddania się przesiedleniu. Tego dnia Niemcy określili transport na 1600 osób. APL, RZL, sygn. 3, k. 249-250; *Documents from Lublin Ghetto. Judenrat without direction*, red. N. Blumental, Yad Vashem-Jerusalem 1967, s. 250.

¹¹¹ Getto na Podzamczu oficjalnie stworzono pod koniec marca 1941 roku, a od jego likwidacji w nocy 16/17 marca 1942 roku rozpoczęto operację „Reinhardt”. Niewielką część społeczności żydowskiej przeniesiono w połowie kwietnia do nowego getta utworzonego na obszarze peryferyjnej dzielnicy Lublina, Majdan Tatarski, którą zlikwidowano na początku listopada 1942 roku. APL, RZL, sygn. 2, k. 61-62; APL, RZL, sygn. 3, k. 243-245, 248-250, 252-256; APL, RZL, sygn. 12, k. 50; APL, RZL, sygn. 127, k. 121-122; AŻIH, ŻSS, sygn. 211/142, k. 31; AŻIH, ŻSS, sygn. 211/143, k. 46; APL, Dziennik Urzędowy Gubernatora Okręgu Lubelskiego, nr 4, 1942, k. 22-23; APMM, Relacja Idy Glikstajna-Rapaport, sygn. VII/O-20, k. 30-31, 33, 38-39, 40-41, 43-44, 51, 53-58, 62, 68-70; AŻIH, Relacja Doby Cukierman, sygn. 301/6, k. 5-6; AŻIH, Relacja Ewy Szek, sygn. 301/42, k. 4-5; AŻIH, Relacja Hadasy Halberstadt, sygn. 301/271, k. 1; AŻIH, Relacja Henryka Goldwaga, sygn. 301/1290, k. 4-5; AŻIH, Relacja Franciszki Mandelbaum, sygn. 301/1295, k. 9; AŻIH, Relacja Bolesława Kopelmana, sygn. 301/801, k. 3-5; AŻIH, Relacja Hersza Feldmana, sygn. 301/1299, k. 6-8; AŻIH, Relacja Leopolda Linde, sygn. 301/1478, k. 6; AŻIH, Relacja Ety Bryfman, sygn. 301/1815, k. 2; AŻIH, Relacja Estery Kerzner, sygn. 301/1816, k. 2-3; AŻIH, Relacja Rachmila Gartenkrauta, sygn. 301/2784, k. 8, 10-11; S. Erlichman-Bank, *Listy z piekła*, Białystok 1992, s. 23, 25-26; *Documents from Lublin Ghetto. Judenrat without direction*, red. N. Blumental, Yad Vashem-Jerusalem 1967, s. 244-253, 255; *Majdanek*, s. 22-24; Kuwałek, s. 85

pracowników i urzędników Rady oraz ŻSS. Samopomoc Robotników Zatrudnionych u Władz Niemieckich utworzona została we wrześniu 1940 roku, stanowiąc formę samorządu pracowniczego, który był zarządzany przez robotników, ale podlegał nadzorowi Prezydium Judenratu¹¹². Zgodnie z regulaminem do zadań Samopomocy należało: „[...] 1/ wyjednywanie u właściwych czynników przydziału produktów po cenach maksymalnych i rozdział takowych między członków, 2/ umożliwienie niezamożnym członkom samopomocy nabywania produktów po cenach niższych od maksymalnych lub bezpłatnie, uruchomienie w miarę potrzeby i możliwości stołowni członków samopomocy i ich rodzin [...]”¹¹³. Jak wynika z powyższego fragmentu, głównym celem było zabezpieczenie w miarę możliwości podstawowych potrzeb żywnościowych robotników żydowskich, co w ówczesnej rzeczywistości stanowiło niezwykle trudne zadanie. Samopomoc w celu uzyskania potrzebnych artykułów żywnościowych zwracała się do Judenratu. Fundusze na realizację zadań pozyskiwała z wpisowego, składek, subsydiów oraz darowizn.

Instytucją organizującą pomoc dla urzędników Judenratu oraz ŻSS była Komisja Samopomocy Pracowników Gminy Żydowskiej, utworzona w 1940 roku. Na początku 1941 roku wyłoniony został skład Zarządu Samopomocy. Podobnie jak Samopomoc Robotników Zatrudnionych u Władz Niemieckich, Komisja stanowiła pewną formę samorządu zawodowego, w którym władzę sprawowali jej członkowie, a nadzór Prezydium Rady¹¹⁴. W regulaminie wewnętrznym wyszczególnione zostały następujące zadania: „[...] 1/ wyjednywanie u właściwych czynników przydziałów produktów po cenach maksymalnych i rozdział takowych pomiędzy członków, 2/ umożliwienie niezamożnym członkom [...] możliwości nabywania produktów po cenach niższych od maksymalnych lub bezpłatnie, 3/ uruchomienie [...] stołowni, miejsc sprzedaży oraz innych urzędzeń gospodarczych dla członków Samopomocy i ich rodzin, 4/ organizowanie pomocy lekarskiej dla członków [...] i ich rodzin, 5/ udzielanie członkom [...] w szczególnie uzasadnionych wypadkach zapomóg pieniężnych, 6/ sprawowanie sądownictwa koleżeńkiego [...]”¹¹⁵. Jak wynika z przy-

Członkowie Samopomocy Robotników Zatrudnionych u Władz Niemieckich wybierali na Walnym Zebraniu Zarząd, który składał się z 7 członków i 2 zastępców, zatwierdzanych następnie przez Prezydium Judenratu. Kadencja władz Samopomocy określona została na 6 miesięcy, po upływie których zbierało się Walne Zebranie. W skład Zarządu weszli: Frank Jakub (krawiec), Hercman Szyja (stolarz), Zaterman Lejzor (stolarz), Gutmacher Szaul (krawiec), Szpurer Munysz (czapnik), Literat Icek (stolarz), Blank Jakub (kamasznik), zaś zastępcami zostali: Gewerc (blacharz) i Szlos (ślusarz). Ponadto, z ramienia Prezydium Judenratu do kontaktów z Samopomocą wyznaczony został Maurycy Schlaf. APL, RZL, sygn. 145, k. 2-4, 6-7, 9; T. Radzik, dz. cyt., s. 158-159.

APL, RZL, sygn. 145, k. 2.

W skład Zarządu Samopomocy Pracowników Gminy Żydowskiej weszli: Brandwajn Izaak, Fajersztajn Jakub, Glikstajn Mojżesz, Glanczpiigel Szyja, Klajnman Aleksander, Nisenbaum Jakub, Rubinlicht Lejb, zaś zastępcami zostali Borensz-tajn Saul i Rzepkowicz Ela. Wybór władz Samopomocy oraz nadzór nad nimi sprawowało Prezydium Judenratu, które jako łącznika wybrało Maurycego Schlafa. Organem kontrolnym była również Komisja Rewizyjna, powoływana na Walnym Zebraniu na okres kadencji Zarządu. APL, RZL, sygn. 143, k. 20-29, 33-34, 39-41; Radzik, s. 159-160.

APL, RZL, sygn. 143, k. 22, 33.

toczonego fragmentu, Komisja dbała o zapewnienie swoim członkom przynajmniej podstawowych artykułów żywnościowych oraz opieki medycznej. Fundusze na działalność pochodziły z kilku źródeł, jak chociażby wpisowe, składki, darowizny czy subsydia. Na początku czerwca 1942 roku zapadła decyzja o rozwiązaniu Komisji i powołaniu nowego gremium, nazwanego roboczo Reprezentacją, spod którego kompetencji wyłączono reprezentowanie pracowników ŻSS¹¹⁶.

III. Podsumowanie.

Analiza struktury lubelskiego Judenratu stanowi istotny element badań nad zagadnieniem Zagłady miejscowych Żydów. Rada Żydowska jako przedmiot polityki nazistowskiej była narzędziem instrumentalnie wykorzystywanym przez władze okupacyjne, co był widoczne w posiadanych kompetencjach. W ramach struktury funkcjonowały podmioty odpowiedzialne za pracę przymusową wykonywaną na rzecz władz niemieckich, szeroko rozumianej opieki społecznej i sanitarno-medycznej oraz organizację pracy wewnętrznej Rady. W okresie działania Judenratu można wyszczególnić dwa etapy, które były związane bezpośrednio z polityką niemiecką względem Żydów. W pierwszym przypadku narzucono na Radę obowiązek zarządzania społecznością żydowską liczącą blisko 40 000 osób, a gremium liczyło 24 członków. Od połowy marca 1942 roku rozpoczął się drugi etap, w którym Niemcy przystąpili do realizacji operacji „Reinhardt”, której celem było biologiczne wyniszczenie Żydów. Na tym etapie doszło do liczebnego ograniczenia Rady do 12 członków, a społeczności żydowskiej do zaledwie około 7000 osób. Zlikwidowano getto na Podzamczu, tworząc nową dzielnicę mieszkaniową na peryferiach miasta na Majdanie Tatarskim. Ostatni epizod nastąpił na początku listopada 1942 roku, gdy władze niemieckie przystąpiły do likwidacji getta na Majdanie Tatarskim, niszcząc tym samym wielowiekową egzystencję społeczności żydowskiej oraz jej wszelkie instytucjonalne przejawy. Powyższy artykuł nie wyczerpuje nakreślonego w tytule problemu badawczego, nie mniej stanowi przyczynek do dalszych poszukiwań i rozwijania tematu. Zasygnalizowane zostały jedynie najważniejsze z punktu widzenia autora podmioty tworzące strukturę Judenratu w Lublinie, jak również wypełniane przez nie funkcje i podejmowane działania. Celowo pominięto struktury, na temat których jest niewielka ilość materiałów źródłowych, jak również podmioty tworzone doraźnie, skupiające się przede wszystkim na przeprowadzeniu jednostkowych akcji. Niewątpliwie, zagadnienie Judenratu wymaga szczegółowego i precyzyjnego opracowania.

¹¹⁶W skład Reprezentacji weszli: Lejb Rubinlicht, Mojżesz Gliksztajn, Sz. Fiszman oraz A. Gorzycański. APL, RZL, sygn. 143, k. 94-95.

The structure and functioning of the Judenrat in Lublin – an attempt to analyze

The issue of the Judenrat in Lublin were never as yet to develop, despite the well--preserved source base, which is founded on material deposited in the State Archi-ve in Lublin and the Jewish Historical Institute in Warsaw. Using them will undo-ubtedly lead to increased knowledge of the Holocaust in the context of the local Je-wish population.

Judenrat in Lublin was established in January 1940, which was given effect in No-venber 1939 Regulation of Governor General Hans Frank, the creation of the Jewish Councils. At the time of the establishment of the city was home to about 40 000 Jews, in accordance with Regulation translated into the establishment of an institution in the number of 24 persons. The Judenrat operated this line until the end of March 1942, when as a result of the liquidation and transfer Podzamcze small part of the Jews to the Tartar Maidan district, by the Germans body was reduced to 12 councilors.

The task was to manage the Council of Jewish residential district, and since March 1941 and the introduction of the ghetto within them an order issued by the occupation authorities, including the preparation of quotas of Jewish workers. Com-petencies that had the Lublin Judenrat did not differ substantially from those that have the same institutions in other places. The Council through its Departments have an obligation to ensure minimum subsistence levels for food, sanitary-hygienic and housing. This was true both of local Jews, as well as displaced persons, refugees and prisoners of war imprisoned in a labor camp 7th Street Linden Structure of the Board be flexible and to match a current needs. The final liquidation of the Jewish commu-nity, and thus the institution of the Judenrat, took place in early November 1942.

Despite a significantly limited powers, it can be assumed that the Judenrat in Lublin fills the role of pseudo-self-government. On one hand, have their own tasks, on the other hand, the priority was the implementation imposed by the German orders. The article is a only a general attempt to analyze the structure and functioning of the Jewish Council in Lublin, and thus does not suit the research problem flagged.